

ISSN - 2544-9346

OPEN ACCESS
PEER-REVIEWED JOURNAL

SCIENCE REVIEW

Scientific Edition
Published by:

RS **Global**

Open Access Peer-reviewed Journal

Science Review

5(22), June 2019

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr

Chief editor

Laputyn Roman

PhD in transport systems,
Associate Professor,
Department of Transport
Systems and Road Safety
National Transport University

Editorial board:

Lina Anastassova

Full Professor in Marketing, Burgas
Free University, Bulgaria

Mikiashvili Nino

Professor in Econometrics and
Macroeconomics, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Georgia

Alkhawaldeh Abdullah

Professor in Financial Philosophy,
Hashemite University, Jordan

Mendebaev Toktamys

Doctor of Technical Sciences,
Professor, LLP "Scientific innovation
center "Almas", Kazakhstan

Yakovenko Nataliya

Professor, Doctor of Geography,
Ivanovo State University, Shuya

Tsybaliuk Vitalii

Professor, Doctor of Medicine, The State
Institution Romodanov Neurosurgery
Institute National Academy of Medical
Sciences of Ukraine

Imangazinov Sagit

Director, Ph.D, Pavlodar affiliated
branch "SMU of Semei city"

Peshcherov Georgy

Professor, Moscow State Regional
University, Russia

Mustafin Muafik

Professor, Doctor of Veterinary
Science, Kostanay State University
named after A. Baitursynov

Ovsyanik Olga

Professor, Doctor of Psychological
Science, Moscow State Regional
University

Nino Abesadze

Associate Professor Tbilisi State
University, Faculty of Economics and
Business

Sentyabrev Nikolay

Professor, Doctor of Sciences,
Volgograd State Academy of Physical
Education, Russia

Harlamova Julia

Professor, Moscow State University
of Railway Transport, Russia

Suprun Elina

Professor, Doctor of Medicine, National
University of Pharmacy, Ukraine

Publisher –
RS Global Sp. z O.O.,

Warsaw, Poland

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

**Publisher Office's
address:**

Dolna 17,
Warsaw, Poland,
00-773

Website:

<https://rsglobal.pl/>

E-mail:

editorial_office@rsglobal.pl

Tel:

+4(822) 602 27 03

All articles are published in open-access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). Hence, authors retain copyright to the content of the articles. CC BY 4.0 License allows content to be copied, adapted, displayed, distributed, re-published or otherwise re-used for any purpose including for adaptation and commercial use provided the content is attributed. Detailed information at Creative Commons site: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

DOI: 10.31435/rsglobal_sr
OCLC: 1036699169
Publisher: RS Global
Country: Poland
Format: Print and Electronic
Frequency: monthly
Content type: Scholarly

CONTENTS

ECOLOGY

- N. Asanidze, N. Alasania, L. Ebravidze, L. Gorgiladze*
ENVIRONMENTAL POLLUTION WITH HEAVY METALS AND SELECTIVE
SENSITIVITY OF SOME SPECIES OF MEDICINAL PLANTS..... 3

MEDICINE

- Nasyrova Zarina Akbarovna, Tashkenbaeva Eleonora Negmatovna*
FEATURES OF THE COMORBID FLOW OF UNSTABLE STENOCARDIA AND THE
ANXIETY-DEPRESSIVE SYNDROME DEPENDING ON THE BLOOD CYTOKINE LEVEL.... 7

PUBLIC ADMINISTRATION

- Natalia Olijnyk, Iryna Krylova*
SELECTION OF THE OPTIMUM MODEL OF MANAGEMENT IN WATER SUPPLY AND
WASTEWATER SPHERE OF UKRAINE..... 10

TOURISM AND RECREATION

- Катерина Вовк, Катерина Наумік-Гладка*
АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКОГО ТУРИЗМУ В РАМКАХ РОЗВИТКУ
ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ..... 18

PSYCHOLOGY

- Павлюк Оксана Дмитрівна*
ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
ПРОФЕСІЙНО (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ) НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ..... 26

ART

- Василишина Наталія Анатоліївна*
ЛІТЕРАТУРНІ СЮЖЕТИ В ТВОРАХ Е. ДЕЛАКРУА – “ЗАГИБЕЛЬ КОРАБЛЯ ДОН-
ЖУАНА” ТА “ПІСЛЯ КОРАБЕЛЬНОЇ АВАРІЇ”..... 33

LEGAL AND POLITICAL SCIENCE

- Тасалян Лусине*
СЕМЕЙНЫЕ СПОРЫ И МЕДИАЦИЯ..... 43

ECOLOGY

ENVIRONMENTAL POLLUTION WITH HEAVY METALS AND SELECTIVE SENSITIVITY OF SOME SPECIES OF MEDICINAL PLANTS¹Associate prof. N. Asanidze,²Assist. Prof. N. Alasania,¹Candidate of Agricultural Sciences L. Ebralidze,¹Assist. Prof. L. Gorgiladze¹Georgia, Batumi Shota Rustaveli State University, Department of Agroecologist and Forestry²Georgia, Batumi Shota Rustaveli State University, Department of Agrotechnology & Engineering DepartmentDOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6541**ARTICLE INFO**

Received 20 April 2019

Accepted 24 June 2019

Published 30 June 2019

KEYWORDSCadmium cd,
fraction,
phytotoxicants,
Pollutant,
Concentration,
Medicinal plants,
Bidens.**ABSTRACT**

Heavy metals are especially dangerous in the registry of polluting agents of the environment, as the heavy metals are hazardous to human health and it is particularly dangerous because getting the heavy metals into the living organism is a provocative factor of the dangerous disease such as malignant tumors, diseases of cardiovascular system or nervous system.

The problem of the environmental pollution with heavy metals is a priority and urgent problem. Therefore, we aimed to study the peculiarities of the accumulation and dynamics of heavy metals in the polluted and clean environment in different types of medicinal plants grown in Adjara region. The study of annual absorption of heavy metal in the medicinal plants, I think, will have a practical value, because since we often use medicinal plants to help prevent different diseases, it is possible to provoke another disease. Through the plants we used to study.

Citation: N. Asanidze, N. Alasania, L. Ebralidze, L. Gorgiladze. (2019) Environmental Pollution with Heavy Metals and Selective Sensitivity of Some Species of Medicinal Plants. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6541

Copyright: © 2019 N. Asanidze, N. Alasania, L. Ebralidze, L. Gorgiladze. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. The pollution of our environmental environment, including the atmosphere, is one of the global ecological problems of modern life. Its result is the global ecological problem that is global warming. Global warming trends are apparently worrying, no sensible person has any doubt in this, but fortunately there is a potential opportunity to get out of this standoff. The other thing is who and how will use these abilities.

Heavy metals are especially dangerous in the registry of polluting agents of the environment, as the heavy metals are hazardous to human health and it is particularly dangerous because getting the heavy metals into the living organism is a provocative factor of the dangerous disease such as malignant tumors, diseases of cardiovascular system or nervous system. In the last decades of the twentieth century, the industry gave the first place of air pollution to transport. With the calculation of the US National Academy of Sciences, four thousand people die every year because of air pollution by the transport. Annually, among the types of transport the air pollution is mostly caused by the motor vehicles, the share of which in some cities may reach 90%. For example, in some cities of Georgia, e.g. in the capital

Tbilisi, according to the latest data, 96.6% of air pollution is caused by motor vehicles (T. Zhorzholiani E. Gordadze (protection environment and rational appliance of resources) pp 200-201.

Among the contaminants of the motor vehicle, it is especially important to note the substances that are derived from the depreciation of tires and soils, such as Cadmium cd, Ferrum Fe, Plumbum Pb, Nickel Ni, Zinc, Zn, etc. The Cadmium is excreted when the car tires and asphalt concrete are depreciated. Cadmium and lead are the strongest polluting agents of the roadside environment. It is estimated that 75% of the lead which is included in the fuel is emitted in the air, quickly spreads and pollutes the soil and air. At a very long distance from the highway, a large fraction is quite active, which pollutes the soil from 5 to 1000 m. On both sides of the highway, the smaller particles that contain the lead are moved over long distances by the flow of air. The length of their transfer depends on the weather conditions and the wind direction. The soil contamination with the lead reaches the depth of 10-15 m., sometimes 20 m. The lead content in the soil up to 50 mg / kg is a dangerous indicator for the human health. It is collected in tropical chain rings and achieves quite high doses.

From the literary sources it is known that the phytotoxicants in the environment, including metals excess concentration, have negative impact on the plant, but, on the other hand, due to the physiological characteristics of the plant itself, individual species and varieties have different sensitivity to a particular pollutant (Nokrovokaya 1983).

Naturally, there is a question about the impact of excess heavy metals on the human body. The accumulated heavy metal in the plant meets the human body and, perhaps, causes a number of anomalies. N. Nemsadze studied Dynamics of heavy metals (Fe, Zn, Mn, Cu, Pb) in the industrial and recreation zones of Tbilisi as well as in the leaves of some of the trees along the highways during the vegetation period.

An interesting research has also been made by N. Nikabadze and A. Shatirishvili. They studied the inter-popular genetic polymorphism caused by heavy metals in local populations of wine yeast. Thus, the problem of the environmental pollution with heavy metals is a priority and urgent problem. Therefore, we aimed to study the peculiarities of the accumulation and dynamics of heavy metals in the polluted and clean environment in different types of medicinal plants grown in Adjara region. The study of annual absorption of heavy metal in the medicinal plants, I think, will have a practical value, because since we often use medicinal plants to help prevent different diseases, it is possible to provoke another disease. Through the plants we used to study, we studied the most common medicinal plants in our region, such as: Eucalyptus and Hypericum.

Eucalyptus – The plant belongs to myrtle family. It combines more than 600 species. It is a fast-growing, evergreen, light-loving tree or a bush and blooms abundantly. It creates sparse groves and grows up to 150-160m, which is about 4-5 meters thick. A trunk is straight or curve, smooth or corrugated; leaf is quite simple and rough. Some species are covered with a waxy flake; Flowers are hermaphroditic, it is white, rarely yellow or dark red. The fruit is a box, the seeds are multifaceted and thin, the crown is pyramidal and egg-shaped. Its leaf contains precious ether oils and the crust contains up to 40% tanning material. It grows well on different types of soil and cannot adapt to saline soils and dry sand. It is multiplied with seed or shoots. In natural conditions, eucalyptus is spread in Australia, Tasmania and New Guinea Islands. It is spread in the subtropical zone of the Black Sea coast. Since the 1880s, in Georgia, about one hundred species of eucalyptus, as decorative plants are cultivated. The best species of eucalyptus are: Osier Eucalyptus, Eucalyptus Mccarthy, Sphere Eucalyptus, Blue Eucalyptus, Delegate Eucalyptus and others. Eucalyptus bark is used in shipbuilding, internal framing of the building, making furniture, and so on. The ether oils from the leaves are used in medicine, perfumery and others. In Georgia it reaches 25-30 m during 20-25 years. It can withstand freezing temperatures relatively well but dies during strong frosts. Eucalyptus leaves are therapeutic raw materials that are collected at any time of the year, preferably in autumn-winter. The leaf has an aromatic odor and bitter taste. They are dried in the shade or in the drier at no more than 30⁰C. (Natela Varshanidze, Narguli Asanidze; medicinal plants spread in Adjara and their bioecology). Ether oils obtained from eucalyptus leaves are used as a bactericidal method for the treatment of gum inflammation as well as during respiratory tract disease, in particular, during coughing, bronchitis pulmonary gangrene and angina. In medicine besides the spherical eucalyptus, blue eucalyptus (eucalyptus cinezea muell) and manana eucalyptus are also used for the same purpose. (E. Viminalis Zabiela).

Hypericum – the perennial, rarely annual plant like grasses and shrubs from the Hypericum family. More than 300 species are spread in moderate and subtropical districts, mostly in the Mediterranean and in the tropics. There are 19 species in Georgia. Normal Hypericum (Hypericum perforatum) is a widely spread plant. Its land-based parts are dried and medical solutions are made (containing tanning substances and ether oils). Antibiotic Novomin is received from it. Some species

of Hypericum are poisonous for sheep and horses. Many species are cultivated as a decorative plant. The preparations made of Hypericum are also used during acute and chronic colitis, gastrointestinal disorders, gallbladder and biliary diseases, kidneys, chronic inflammation and gynecological disease. Chemical content – grass contains hyperosides, rutin, quercetin, ascorbic and nicotinic acids, saponins, tanning substances, choline, phytoncides and alkaloids.

Plantago – this plant belongs to a Plantago family. They are annual or perennial grasses, sometimes bushy. This species consists of up to 250 varieties that are spread in the earth's temperate zone. There are 11 species in Georgia. They grow on the dry and grassy slopes of the alpine and semi-alpine or coastal areas. Plantago major, plantago media and plantago lanceolata are the most common species on roads and littered places, meadows and rocky areas. Plantago seeds contain mucus and glycoside aucubin, leaf contains carotene, vitamin and phytoncides. The leaf is used for curing wounds and ulcers. The solution is used as a means expectoration and juice – for curing gastritis and enzyme.

Bidens – the variety of annual or perennial herbaceous plant of the family of compositae. It combines more than 200 species. It is spread all over the earth, and the largest share of the species - in America. Only 3 species are growing in Georgia, Bidens bipinnata is from North America and is found in the ruderal places and coastal zone. Bidens tripartita is used in folk medicine. Its trunk and leaves are used to make the yellow paint for the shawl. It grows on the coastline and foothills in marshy and wet areas. Sometimes it is a garden weed with a height of 15-60 cm, rarely up to 100 cm. It has a strong root system and the stem is straight. Dark green leaves with short petioles are located on the stem opposite each other. The roots of the petioles are tied to each other, the leaf is notched, the flowers are placed on the ends of the branches. Its outer leaves are green, elongated. The inner row leaves are grayish-yellow and oval. Flowers are tubular, hermaphroditic, yellowish seeds are bristly and barbed, with two sharp pappi at the end, which are easily stuck to the animal's fur, man's clothes and easily spread.

The goal and objectives of the research. In this case, our goal was study medicinal plants: Eucalyptus, Hypericum, Plantago and Bidens. (It is known that these plants are quite frequently used for the treatment of various types of diseases) and find out if one disease is cured by the root system of these plants or by certain parts of the stem and in parallel to find out the concentrations of hard metals by chemical processing of root and leaf solutions which may be a provocative factor for other dangerous diseases.

Our aim was to describe the annual dynamics of heavy metals and to find out the selective sensitivity to the various medicinal plants mentioned above, as well as other species, for instance, in citrus (N. Asanidze 1999) or in pyramidal poplar leaves (N. Nemsadze 1997). We made the research in the following way: we collected the above-mentioned plants in the vicinity of the highway.

Sampling. We took samples in early spring, in dry weather. In case of precipitations, sampling should stop and continue after three dry days. In the morning the samples can be taken after the complete disappearance of the dew. The plants affected by fungus disease or insects cannot be used.

500 g. of the leaf of above-mentioned plants are should be dried in the air, in the shade, so as not to touch the metal, newspaper or dust. After drying it should be put in a glass vessel. For determining heavy metals, the material should be crushed in porcelain basin and defined by a spectral method.

Table 1.

Research results (Spring)

Sample names	Copper mg/kg	Lead mg/kg	Cadmium mg/kg	Zinc mg/kg	Iron mg/kg
1. Eucalyptus	5.5	1	0.01	14.0	260
2. Hypericum	16.5	9.0	0.01	17	990
3. Plantago	3.05	9.5	0.01	20.02	600
4. Bidens	22.5	10.05	0.01	23.0	210
Sample names	Copper	Summer Lead	Cadmium	Zinc	Iron
5. Eucalyptus	5.9	1.2	0.02	16.0	262
6. Hypericum	17.2	9.7	0.02	17.5	995
7. Plantago	3.15	10	0.01	20.5	605
8. Bidens	23.4	11	0.01	23.5	212.0

Autumn

Sample names	Copper mg/kg	Lead mg/kg	Cadmium mg/kg	Zinc mg/kg	Iron mg/kg
9. Eucalyptus	6.5	1.5	0.03	17.0	265
10. Hypericum	18.0	10.0	0.02	18.0	1000
11. Plantago	3.63	10.9	0.01	22	609
12. Bidens	24.3	11.4	0.015	24.0	214.0

It is noteworthy that the plants we study grow in the adjacent areas of the motorway and in addition to the motor vehicle exhaust they are polluted with other pollutants as well, namely, residents of this area use fuel and coal for warming, which is the second pollutant source of the environment. The wind direction and height are of great importance to the transition of atmospheric pollutants to the environment from one place to another and in other directions.

As our research shows, the annual dynamics of heavy metals in the above-mentioned special plants are as follows: From spring to autumn, the content of heavy metals (copper, lead, cadmium, zinc and iron) increases. From the results obtained, it is especially important not only to determine the abovementioned regularity, but also selective sensitivity of these plants towards these heavy metals. Namely, the most sensitive to the lead among the above-mentioned medicinal plants is Hypericum, Plantago and Bidens. But Eucalyptus turned out to be resistant to the lead, but none of the plants above were sensitive to the cadmium. In the case of zinc all four medicinal plants, Eucalyptus, Hypericum, Plantago and Bidens are particularly sensitive. As for the iron, Bidens is characterized by the lowest sensitivity to the medicinal plants and Hypericum – by the highest one.

From the results we have received, it is particularly noteworthy that special sensitivity to the lead has been found in the Hypericum, Plantago and Bidens, and Eucalyptus has relatively low sensitivity in relation with the pollutant. However, the sensitivity to the zinc is higher in eucalyptus, Hypericum, Bidens. As for the cadmium, the concentration of this pollutant is low in all four plants. At the same time, there seems to be some regularity between the accumulation of atmospheric pollutants in the above-mentioned medicinal plants and the seasons of the year, (increasing from spring to autumn and reaches a maximum in autumn). Such regularity was studied by N. Nemsadze and N. Asanidze in coniferous and citrus plants (1990, 1999).

Heavy metals can be accumulated through the root system as well as through filtered penetration (Roberts 1971). It is possible that Eucalyptus, Hypericum, Plantago, Bidens are accumulating heavy metals from the environment using the both means. This process is especially intense in autumn as this time the amount of atmospheric sediments is increased and the heavy metals collected in the atmosphere during the whole spring and summer fall on the ground together with the rainfall. We took medicinal plants in the vicinity of the highway. Atmospheric air is more contaminated in the vicinity of the road than in the area away from it because the carbon emissions have large concentrations of leads, so in plants that are sensitive to the lead, we can clearly outline plant indicators that are sensitive to this pollutant of the atmosphere: 1. Bidens, 2. Plantago, 3. Hypericum. It is known that environmental pollutants are actively reaching the leaves through the mouths, but plants have the ability to regulate the flow of atmospheric pollutants into leaves through mouths. (Heck 1968, Lee 1965, Majemic 1971, Aronson 1972).

Conclusions – our research shows that:

1. Like other species of plants, medicinal plants are characterized by sensitivity to a variety of pollutants of the environment, especially of such hazardous pollutants such as heavy metals.
2. Medicinal plants – Hypericum, Plantago and Bidens can be used as a bioindicator of pollution of the environment with leads.
3. Medicinal Plants: Bidens, Plantago and Hypericum, which grow in the nearby area of the motorways and in the lead-contaminated environments, cannot be used for medicinal purposes due to high concentration of lead in them.

REFERENCES

1. N. Varshanidze, N. Asanidze, N. Turmanidze, E. Jakeli, „Medicinal Plants Spread In Adjara And Their Biochemistry " Publishing house – Universal. Tbilisi 2014
2. Nemsadze - „The impact of Basics Heavy Metals in plants and bases Accumulates basic supplies. Proceeding of the International Scientific Practical Conference Dedicated to 100th Anniversary of Batumi Botanical Garden. Batumi, Georgia, 8-10 May, 2013,
3. Nemsadze «In Some of the Growing Plants Growing in Tbilisi For the Study of Heavy Metal Accumulation», Scientific Scientific Symposium on Plant Morphology, (Materials) Tbilisi, Vejini 1990 p. 29
4. Makinen A. –Sphagnum mossbags in airpollution monitoring in the city of Helsinki. Proc. AB.Cont. Broecol, Byalapest Vaeratot, 1995.pt. B, Bydapest.

MEDICINE

FEATURES OF THE COMORBID FLOW OF UNSTABLE STENOCARDIA AND THE ANXIETY-DEPRESSIVE SYNDROME DEPENDING ON THE BLOOD CYTOKINE LEVEL¹Doctoral student *Nasyrova Zarina Akbarovna*²Doctor of Medical Sciences *Tashkenbaeva Eleonora Negmatovna*¹*Uzbekistan, Samarkand, Samarkand State Medical Institute**Samarkand Branch of the Republican Scientific Center for Emergency Medical Aid*²*Uzbekistan, Samarkand, Samarkand State Medical Institute**Samarkand Branch of the Republican Scientific Center for Emergency Medical Aid*DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6542**ARTICLE INFO**

Received 16 April 2019

Accepted 25 June 2019

Published 30 June 2019

KEYWORDSaffective disorders,
unstable angina,
pro-inflammatory cytokines,
anti-inflammatory cytokines.**ABSTRACT**

195 patients (102 men and 93 women) aged from 35 to 75 years (mean age 62.57 ± 0.75 years) suffering from unstable forms of IHD were examined on the basis of the SB RSCEMA in the emergency and cardiac resuscitation departments. All patients were tested using the Hospital Anxiety and Depression Scale. Based on the psychopathological examination data, all patients were divided into 2 groups. The first group included 109 patients with unstable angina with clinically significant affective disorders, which amounted to 55.89%. The second – the comparison group - 86 (44.1%) patients with unstable angina without affective disorders. Studies have shown that when comparing inflammatory markers – cytokines in patients with unstable angina, the pro-inflammatory cytokines IL-1 and TNF α are increased in individuals with comorbid pathology, depending on the presence or absence of affective disorders of the anxiety-depressive spectrum.

Citation: Nasyrova Z. A., Tashkenbaeva E. N. (2019) Features of the Comorbid Flow of Unstable Stenocardia and the Anxiety-Depressive Syndrome Depending on the Blood Cytokine Level. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6542

Copyright: © 2019 Nasyrova Z. A., Tashkenbaeva E. N. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. Coronary diseases are the leading cause of death and disability in all developed countries of the world [1, 2]. The contribution of coronary heart disease (CHD) in mortality from cardiovascular events (CVS) is about 50%. Considering the great clinical and social significance of IHD, the identification and study of new factors predisposing to the deterioration of its course, as well as the development of measures aimed at preserving the health of citizens, are urgent tasks of modern healthcare [3, 4]. Today, one of the main risk factors is affective disorders in patients with coronary artery disease. Correction of affective disorders is one of the main promising approaches for effective treatment and reducing mortality in patients with coronary artery disease. The basic molecular-cellular mechanisms underlying the development of affect disorders are the functioning of the hypothalamic-pituitary-adrenal neuroendocrine axis, and in the brain the balance of neurotransmitters and neurotrophic factors, as well as the cytokine system. Disruption of these interconnected systems, leading to many structural and functional abnormalities in the brain, underlies the pathogenesis of affective disorders, and this condition contributes to the deterioration of the prognosis of IHD.

However, there are practically no studies on the content of cytokines in the peripheral blood of IHD patients suffering from affective disorders [6, 7].

Objective: to study the effect of affective disorders on the level of cytokines in unstable angina.

Research materials. 195 patients (102 men and 93 women) aged from 35 to 75 years (average age 62.57 ± 0.75 years) were examined on the basis of the Samarkand branch of the Republican Scientific Center for Emergency Medical Aid in the departments of emergency therapy and cardiac resuscitation, suffering from unstable forms of CHD. All patients were tested using the Hospital Anxiety and Depression Scale. All patients were tested using the Hospital Anxiety and Depression Scale. Blood sampling was done on an empty stomach, between 7 and 8 in the morning. The cytokine content was determined by the method of multiplex analysis of proteins on a BioPlex device (BioRad, USA), using appropriate commercial test systems for determining IL-1 β , IL-4, IL-10 and also TNF α (BioRad, USA). Statistical processing of the results was carried out using the statistical package SPSS 14.0. Data are presented as mean values with a mean square error of the mean. The significance of differences was assessed using the Mann – Whitney test. Affective disorders were assessed using the Spielberg-Hanin scale and the Hospital Anxiety and Depression Scale (HADS).

Results. Based on the data of psychopathological examination, all patients were divided into 2 groups. The first group included 109 patients with unstable angina with clinically significant affective disorders, which amounted to 55.89%. The second – the comparison group - 86 (44.1%) patients with unstable angina without affective disorders. In turn, patients from the main surveyed group were divided into three subgroups depending on the type of affective disorder: isolated depressive in 27 (24.77%) patients, isolated anxiety disorder in 53 (48.62%) patients and a comorbid variant of similar disorders mood - anxious depression in 29 (26.6%) patients. When comparing the main surveyed group with the comparison group on the main demographic and clinical characteristics, it was found that among patients with unstable angina, combined with anxiously depressive disorders, there were more women than among patients with unstable angina without affective disorders. This accounted for 65.6% of the total number of women. The analysis of the content of proinflammatory cytokines in the serum showed that in patients with unstable angina in combination with affective disorders, levels of proinflammatory cytokines, such as IL-1 and TNF α , were higher than in patients with unstable angina without mood disturbances and these differences were statistically significant ($p < 0.05$). The levels of pro-inflammatory cytokines were also analyzed in groups of patients with unstable angina, suffering from isolated depressive, isolated anxiety disorders and anxious depression, in comparison with the control group. In the group of patients with unstable angina, combined with anxiety, the level of IL-1 was significantly higher. In the group of patients with unstable angina in combination with depression, the levels of IL-1 and TNF α were significantly higher. In the group of patients with unstable angina in combination with anxious depression, the level of TNF α was significantly higher. Indicators of anti-inflammatory cytokines, such as IL-4 and IL-10, on the contrary, were significantly reduced in patients with unstable angina with affective disorders, indicating an unfavorable prognosis of this disease and the need for timely correction.

Conclusions. Thus, patients with NS with anxiety-depressive syndrome hospitalized in emergency medical care are recommended to be screened on the HADS and Spielberg-Khanin scales for all patients with coronary heart disease to identify anxiety-depressive syndrome, since the comorbidity of these pathologies worsens the course of the disease, and a prognosis for cardiovascular events that contributes to a decrease in survival.

When comparing inflammatory markers – cytokines in patients with unstable angina, depending on the presence or absence of affective disorders of the anxiety-depressive spectrum, results were obtained associated with an increase in IL-1 and TNF α in patients with comorbid pathology, which indicates the need to include antidepressant drugs.

REFERENCES

1. КадYROVA F. et al. Поширеність бессимптомно гіперурикемії серед хворих з ішемічною хворобою // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2017. – № 2.
2. Бисалиев Р.В., Кубекова А.С., Хаджимурадов А.В. Агрессивное поведение в структуре соматических расстройств // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5.
3. КадYROVA Ф. и др. Распространенность бессимптомной гиперурикемии среди больных ишемической болезнью сердца // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2017. – С. 53.

4. Козлова С.Н. Коморбидность ишемической болезни сердца и аффективных расстройств тревожно-депрессивного спектра: клиничко-патогенетические аспекты, прогноз и возможности медикаментозной коррекции// Диссертация. - 2013 год. Санкт-Петербург. С. 19.
5. Насырова З. А., Абдуллаев К. З. ВЛИЯНИЕ ЦИТОКИНОВ НА ТЕЧЕНИЕ НЕСТАБИЛЬНОЙ СТЕНОКАРДИИ// Научный журнал №3(37), 2019, С47-52
6. Насырова З.А., Шарапова Ю.Ш., Хасанжанова Ф.О. ВЛИЯНИЕ АФФЕКТИВНЫХ РАССТРОЙСТВ НА ПРОГРЕССИРОВАНИЕ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА// Научный журнал №3(37), 2019, С. 42-47
7. Ташкенбаева Э. Н., Хасанжанова Ф. О., Абдуллаев К. З. ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ НЕСТАБИЛЬНОЙ СТЕНОКАРДИИ У БОЛЬНЫХ ХРОНИЧЕСКОЙ СЕРДЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ СО СНИЖЕННОЙ ФРАКЦИЕЙ ВЫБРОСА //Наука и современное общество: взаимодействие и развитие. – 2018. – Т. 2. – №. 1. – С. 34-36.

PUBLIC ADMINISTRATION

SELECTION OF THE OPTIMUM MODEL OF MANAGEMENT IN WATER SUPPLY AND WASTEWATER SPHERE OF UKRAINE¹*DSc (public administration) Natalia Olijnyk*²*PhD (Law) Iryna Krylova**Ukraine, Kyiv, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*¹*Associate Professor, Professor of the Department of Economic Policy and Governance*²*Doctoral student*DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6543**ARTICLE INFO****Received** 22 April 2019**Accepted** 18 June 2019**Published** 30 June 2019**KEYWORDS**

water supply and wastewater sphere, management, state policy, state regulation

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of European models of water supply and wastewater management and their implementation in Ukraine. The authors review the classical models of EU water supply and water disposal management: English, French and German, their historical and political roots, the theoretical basis. In parallel, the authors analyze the state policy in the sphere of water supply and wastewater of Ukraine, the principles of its formation and features, the current state of the sphere of water supply and wastewater, organizational and legal forms of water supply and wastewater enterprises. The article analyzes the current state of realization of public-private partnership in the field of water supply and wastewater with indication of existing contracts and contracts that have become invalid. It is proved that the difference between the water supply and wastewater companies of different management models in Ukraine is not marked, as the general state of the water supply and wastewater sector shows the existence of common problems characteristic of all enterprises. In particular, the ineffectiveness of tariff policies, depreciation of fixed assets, low quality of services, difficult financial condition, inadequate investment, etc. The authors discuss the possibilities of adaptation of classical management models in Ukraine and possible consequences. The article defines the institutional problems of the state policy of Ukraine in the sphere of water supply and wastewater, which influence the efficiency of the implementation and functioning of any model of management and regulation.

Citation: Natalia Olijnyk, Iryna Krylova. (2019) Selection of the Optimum Model of Management in Water Supply and Wastewater Sphere of Ukraine. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6543

Copyright: © 2019 Natalia Olijnyk, Iryna Krylova. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. The state policy of reforming the water supply and wastewater system of Ukraine since the 1990s (since independence) was formed under the influence of the models of management and regulation of the developed countries of the world. Decentralization, demonopolization, development of a competitive environment, improvement of the management system, provision of state regulation and control, public-private partnership, etc. [36; 39; 40; 37; 23]. At the same time, numerous reforms in the field of water supply and wastewater have not yet solved the problems of efficient functioning and development of the water supply and wastewater sector. The

systematic lack of investment, inefficient tariff regulation, poor quality of water supply and wastewater services lead to a disadvantage in the water supply and wastewater sector. The issue of efficient management and regulation of the water supply and wastewater sector, public-private partnership, and effective investment mechanisms do not lose their relevance. In this connection, it is advisable to analyze the experience of developed European countries in order to identify opportunities for the adaptation of European models in Ukrainian conditions.

Purpose of the study. The purpose of the paper is to analyze the possibility of adaptation of European models of water supply and wastewater management in Ukraine, to determine the correlation of institutions with the conditions of operation of an optimal management model for Ukraine.

Research results. National and regional water supply and wastewater systems of the EU countries were formed taking into account specific climatic, demographic and topographical situations and are the result of a certain cultural, political and social structure of the societies in which they are used. The classic division of management systems for water supply and wastewater companies is divided into three leading models of the countries of England and Wales, France and Germany.

The English (Anglo-Saxon) model is characterized by the complete privatization of the country's water management complex (private management) with thorough state regulation. An example of England and Wales is unique in that no other country in the world, apart from Chile and some cities in the United States, has privatized its entire water complex. The competitive segment is implemented for the production and distribution of water supply and wastewater services, while water supply networks (as monopoly segments) remain under the strict control of an independent state regulator - the Water Services Regulatory Authority (OFWAT) [17; 12].

The French model is characterized by contractual mechanisms of public-private partnership and market regulation, which involves the transfer of local authorities to the management of private companies communal property or powers. The French model comes from the old tradition of public-private partnership. The contract for the first delegation in the French water supply system dates back to 1856. The basic principles of this model are partnership, self-sustainability and organizational flexibility. They come from two legal constructions: legal acts regulating local communal services (normative activity of the state), and contract law, agreements regulating the relations between the responsible authority and the enterprise-executing services (legal practice and traditions). The classic type of public-private partnership contract is the "at your own risk" concession. Under such an agreement, the concessionaire entrusts the management concessionaire and the provision of the operation of the communal service at its own expense and at its own risk, in return for the provision of various rights and privileges, in particular the right to collect payments from consumers. Another type of contractual relationship is the lease of an enterprise, where only the renewal of fixed assets of enterprises is carried out. The third type of contracts is a management agreement with payment by results, when the operator is not entitled to collect payments from consumers, and receives funds from the local budget. Three possible models for the participation of private enterprises in the management of the water supply and wastewater sector are selected depending on the degree of subordination to the laws of the market: completely, partially or very limited [28, p. 23-26]. Approximately 21% of the population of France receives water from municipal producers, while 79% are served by one of the three largest French water operators: Veolia, Suez-Lyonnaise des Eaux and SAUR [1].

The German model is characterized by a high degree of participation of local authorities in the management of water supply and wastewater services. Municipalities create joint ventures with water supply and wastewater companies in the form of open joint-stock companies. In this case, the infrastructure of water supply is included in the authorized capital of open joint stock companies as a contribution of the municipality, which allows controlling the majority of shares. Among the many factors that can explain the choice of this model, the very nature of the German political institutions is leading. Germany is a federal state. As each of the 16 federal states has its own specific laws, the water sector is extremely fragmented, with thousands of small, local operators and many different ways of organizing. Consequently, in the national market, unlike the French or British model, there are no dominant large operators. About 30% of the population in Germany receives water supply from private operators, which is only about 9% of the total number of operating entities. For the most part, private operators are active in large cities and in the eastern part of Germany [1; 13; 26; 27].

Sufficiently empirical research is devoted to the analysis of water supply management and wastewater management models and analysis of the functioning of alternative municipal model

management. Part of these studies is devoted to the general question of the impact of the form of ownership of water supply and sewerage objects on the efficiency of the sphere's operation, while the other part studies the relationship between management models and tariffs for water supply and wastewater services, the other part - the link between the form of ownership and quality of services, the other part - the connection between the form of ownership and the efficiency of water use [10; 9; 14; 16; 7; 2; 8; 20, p.34]. The conclusions of these studies vary, but they all converge in one: the ownership itself does not affect the efficiency of the activities of water supply and wastewater companies. The question is whether the water supply and wastewater company will have enough opportunities and criteria (let's call them "institutions") for effective service delivery.

Empirical studies on the relationship between the form of ownership of the water supply and wastewater company, the model of management and the size of tariffs for water and wastewater services proved that privatization or increase of the share of private property sometimes leads to unreasonable growth of tariffs for services [4; 3; 5; 6; 11; 15]. The main conclusion of such studies is that the private sector's participation in the water supply and wastewater sector leads to an increase in tariffs for water supply and wastewater services.

On the other hand, UN reports on human development indicate that the conditions for the reform of communal services for each country may be different, but those utilities that operate within the framework of such a state policy that meets the basic requirements: independence and financial autonomy, which are Do not allow political interference with resources; Democracy and transparency of policies to ensure accountability; the separation of water supply and wastewater services from administrative services that oversee the management and define well-defined standards for water supply and wastewater services; adequate state funding to expand the water supply and wastewater system, along with the implementation of a national water supply strategy for all citizens [21].

The state policy in the sphere of water supply and wastewater of Ukraine over the past 10 years has been formed in the direction of creating the proper conditions for the development of public-private partnership and the introduction of state regulation in the field. The modern sphere of centralized water supply and wastewater of Ukraine is serviced by 2716 water supply and wastewater enterprises mainly of communal property (except in isolated cases where the ownership form is state, private or mixed), decentralized water supply and wastewater - enterprises of various ownership forms [30]. In addition, facilities for engineering infrastructure and urban amenities, including networks, facilities, equipment that are connected with the supply of water, gas, heat, as well as wastewater and sanitation treatment, can not be privatized [38].

The predominant form of management of enterprises of water supply and wastewater in Ukraine is direct communal management. The only enterprise of water supply and wastewater in Ukraine with a delegated municipal form of management, which according to some criteria corresponds to the German management model – private joint-stock company PRAT "AK Kyivvodokanal" privatized in 1999 according to the local program under the influence of the world tendency of privatization of the water sector 1990s AKV "Kyivvodokanal" holds 67% of the shares of the company belonging to the Private Joint Stock Company "Kyivenergoholding", 25% of shares - the municipal property department of Kyiv, the executive body of the Kyiv City Council (Kyiv city state administration), the remaining shares - to the shareholders of the members of the labor collective of the enterprise [25]. The company serves the capital of Ukraine with an actual number of 4 million people.

Directions of reformation of the water supply and wastewater economy of Ukraine in the late 1990s indicate that the French model of governance was considered as the most effective model for Ukraine, which allows the private sector to be involved in the communal economy while controlling the production of services for water supply and wastewater through the ownership of the infrastructure. However, the contractual mechanisms of public-private partnership in the sphere of water supply and wastewater of Ukraine are developing at a pace that was not expected at the time when the state policy was formed. Table 1 shows the lease / concession contracts of the water supply and sewerage industry in Ukraine, and Table 2 deals that were terminated for various reasons.

Table 1. Current lease / concession agreements of water supply and wastewater companies (made on the basis of [29; 31; 32; 33; 41]).

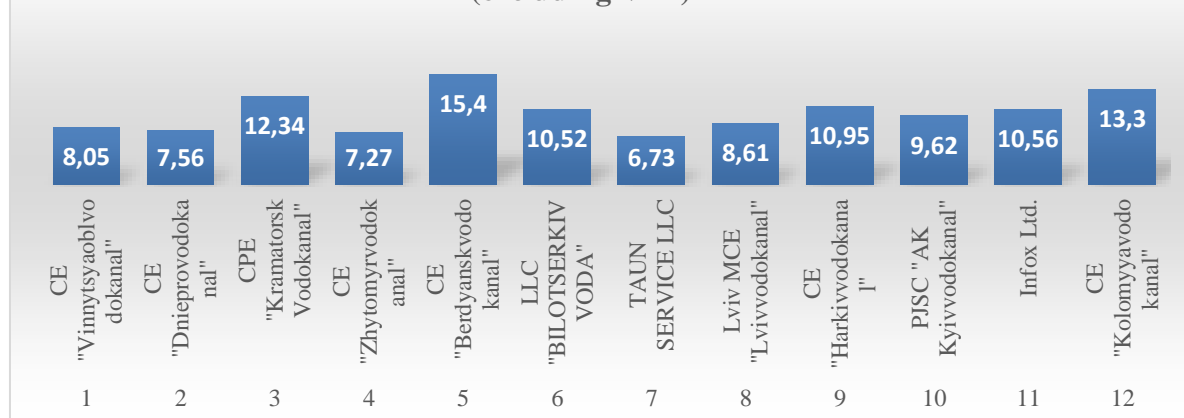
City/town, population	Agreement description	Lease/concession term
Odesa Population - 1 013 292 people (as of 01.01.2019)	The integral property complex of communal enterprise Odesvodokanal was transferred from 01.01.2004 to LLC "Infox Ltd." (branch "Infoxvodokanal"). At the time of the lease, the state of constructions and equipment of the enterprise was close to the critical one: the depreciation of fixed assets amounted to 55%, water losses in water supply networks – 42%, arrears for the used electric power – 25 mln.	49 years
Severodonetsk Population – 104 503 people (2018)	The integral property complex of the communal enterprise "Severodonetskvodokanal" in 2009 was transferred to the concession LLC "Town service"	25 years
Bila Tserkva Population – 209 176 people (2018)	The integral property complex of the utility company "Bilotserkivvodokanal" in 2012 was transferred to the concession LLC "Belotserkivvoda". According to the concession contract, not all property complex was transferred to the concession, but only those objects connected with water supply and wastewater. The remaining property will continue to be serviced and maintained by the utility company "Belotserkvvodokanalom".	15 years

Table 2. Lease / Concession Agreements for Water Supply and Wastewater Companies, which were terminated for various reasons (drawn up on the basis of [34; 35; 19])

Agreement	Description of the agreement and the grounds for its termination
Lease of utility company "KirovogradVodokanal" (2006 - 2008)	The integral property complex of the KirovogradVodokanal Utility Company was transferred to the Water Management Company in 2006 for lease for 49 years. The lease lasted 2 years, and in 2008 the Supreme Economic Court of Ukraine issued a resolution to terminate the lease agreement of the integral property complex KP "Kirovogudvodokanal" No. 42/17, concluded on March 23, 2007 between "Water Enterprise" Ltd. and the Property Management and Privatization of Communal Property of Kirovohrad City Council due to violation of the terms of the lease agreement.
Concession RME "Luhanskvoda" (2006-2012)	The integral property complex of the oblast utility company "Company" Luganskvoda "was transferred to the concession in 2006 by Luhansk Regional Council LLC "Luganskvoda "(the founder of which was the company" Rosvodokanal ") for a period of 25 years. RME "Luganskvoda" serviced 26 cities, 66 settlements and 81 villages, in which 1.6 million citizens lived and operated about 6 thousand enterprises. The concession agreement identified investment by the concessionaire in the amount of 756.7 million UAH and provided for the implementation of measures aimed at improving the water accounting system, updating the fleet of vehicles, reducing energy consumption and reducing excessive water losses. However, in 2012, the concession contract was terminated, the concessionaire's debt amounted to 90 million UAH
Concession of the State Communal Enterprise "Berdyansky City Water Distribution Channel" (2008-2011)	The integral property complex of the state utility company "Berdyansky City Water Supply" was transferred to the management under the contract of concession №1 dated December 11, 2008 LLC "Chista Voda-Berdyansk". However, in 2009, the Berdyansk City Council adopted a decision dated 29.10.2009 No. 2 "On Early Termination of a Concession Contract and Determination of the Contractor for Services for Water Supply and Wastewater Treatment in Berdyansk". Trial delays lasted until 2011. And the decision of the Supreme Economic Court of Ukraine was decided to terminate the concession agreement between the Berdyansk City Council and LLC "Clean Water - Berdyansk".

It should be noted that there is no significant difference between water supply and wastewater enterprises of different management models in Ukraine, since the general state of the water supply and wastewater sector shows the existence of common problems characteristic of all enterprises. In particular, the ineffectiveness of tariff policies, depreciation of fixed assets, poor quality of services, difficult financial condition, inadequate volume of investments, etc. [30]. Table 3 shows the level of tariffs for centralized water supply services for sample enterprises of different forms of management, which shows the lack of a relationship between the form of ownership / form of management and tariff [42].

Table 3. Tariffs for services of centralized supply of cold water, wastewater (with use of in-house systems) (2019) Tariffs, UAH / m³ (excluding VAT)

Two models of the countries of the world with market economy were taken into account when forming the model of state regulation of the water supply and wastewater system of Ukraine: the first, where regulatory functions were relied upon by a specially created regulatory authority (used in England, the Baltic States and South America: Argentina, Venezuela, Peru, Chile); the second when regulatory functions are assigned to the central executive authority and executive bodies of local self-government or specially created regional, local regulatory authorities (applicable in EU, CIS, Middle East) [18, p. 12-13]. By 2011, state regulation in the field of water supply and wastewater was based on the model of the second model, but with a national peculiarity. In particular, the state policy of regulation of activities of natural monopoly entities in the sphere of housing and communal services was implemented by the following authorized bodies of state power: the Antimonopoly Committee of Ukraine, the State Committee of Ukraine for Housing and Communal Services, the State Inspection for Price Control, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local state administrations, executive bodies of village, settlement, city councils. The existing system of state regulation was not effective, since the powers of the regulatory bodies were not clearly demarcated, duplication of regulatory and supervisory functions of the authorities, coordination between the controlling bodies, etc., the mechanisms of state regulation, mainly focused on the regulation of pricing. Water supply and wastewater companies showed negative financial results, the quality of services deteriorated, as well as the deteriorating state of the industry as a whole, tariff policy was the subject of political speculation. Has not shown efficiency and tariff regulation of local self-government bodies. As a result of the reform of the water supply and wastewater sector, from 2011, state regulation of 74% of the water supply and wastewater market is carried out by an independent state regulatory body (NEURC), while the rest of the market is regulated by local authorities [24].

Conclusions. Taking into account the above, let's try to answer the question whether Ukraine's adaptation of classical water management and regulation models in the field of water supply and wastewater is possible. In particular, full privatization of the water management complex of Ukraine with thorough state regulation (like the English model, the state regulator is considered the best in the world). In our opinion, the introduction of such a model in its pure form in Ukrainian realities is impossible and will not have the same effect as at one time in England. The mechanisms of state regulation of the English model were developed on the basis of the theory of optimum, in a truly liberal tradition, and the theory of imperfect markets in the conditions of a monopoly. These theories were enriched with the experience of developed capitalism, in which to achieve the optimal result is

possible: the maximum introduction of competition, the development of clear short-term contracts, the formation of controlling bodies [28, p. 38-39]. The peculiarities of the Ukrainian basis for the formation of management models are laid down in the institutions of the state policy of Ukraine in the field of water supply and wastewater, which prove: 1) the deformation of the institute of property in the state and the problem of the formation of an effective owner in the communal sphere; 2) low-quality legal support for the functioning of the water supply and wastewater sector; 3) underdevelopment of the judicial system and its ineffectiveness (deformation of the rule of law principle); 4) ineffective financial and economic policy of the state; 5) ineffective administrative reform of the state, lack of succession in the state apparatus; 6) the formation of a distorted public ideology; 7) institutional failure of the authorities; 8) low level of social culture; 9) low activity or lack of public opinion, which enhances the role of the state in the field of water supply and wastewater; 10) politicization of tariff formation procedures and procedures; 11) orientation of the state policy to address the interests of influential business structures. It is easy to predict that the introduction of such a model in Ukraine will end with a simple substitution of the state monopoly for a private monopoly, with the invariability of the problems of the sphere, orientation of measures for the quick profit of business structures, rather than long-term modernization of the sphere.

It should be noted that the mentioned institutional problems of the water supply and wastewater system will remain characteristic for the sphere irrespective of changes in management and regulation models, as they are the basic problems of the state policy. The implementation of the German model of water supply and wastewater management (which has been considered the best governance model for the last 10 years) requires a strong position of local governments, which is typical of countries with a federal structure and relevant historical and cultural traditions and legal regulation (including the legal culture) Germany built its strong municipal system from the end of the 19th century. and adheres to it so far. Decentralization of local authorities reduces state influence on the sphere and is inseparable from the responsibility of local authorities for efficient management of communal property, for ensuring sustainable and safe water supply and wastewater. The effectiveness of decentralization depends on the local social and political context and state policy of the country, especially the existing institutions and the quality of governance [22]. The ten-year experience of tariff regulation of local governments in the field of water supply and wastewater in Ukraine showed the use of regulatory functions to meet their own political interests of local self-government bodies. And the implementation of the decentralization reform in Ukraine has not yet yielded adequate results. So, to speak today about the possibility of introduction in Ukraine of a model of corporate governance with regulatory functions of local self-government is too early. Perhaps, after some years of implementing the decentralization of power reform, local authorities will take an active and strong position in the water supply and wastewater sector, which will change the existing state policy.

The introduction of a more flexible French model of governance, under which some normative and legal acts on public-private partnership and concessionality features developed in Ukraine, are complicated (with the exception of the institutional problems of state policy), the lack of experienced national water supply management and wastewater management companies, minor legal practice and the lack of traditions of contractual (contractual) law, the weak position of local self-government bodies regarding effective management of communal services property and services of water supply and wastewater. The principles of operation and construction of the French management model derive from the thinking system, which is based on the analysis of various forms of state regulation of the economy and the consolidation of the legal norms of communal services, in which the state, involving private enterprises, is interested in the fact that works and services have been fulfilled, qualitatively [28, p. 39].

Thus, the question of the need for adaptation of European models of water supply and wastewater management and regulation in Ukraine should not be considered in the context of the connection of the private sector with the efficiency of the operation of the water supply and wastewater system, and in the context of a clear understanding of the purpose of the introduction of such management and regulation – meeting needs consumers in obtaining quality water supply and wastewater services. In our opinion, the current state policy of Ukraine in the field of water supply and wastewater should be based on that experience and those basic principles that are clearly understood in decades of building a market economy. This means that the fundamental change of ownership in the sphere of water supply and wastewater without changing the principles and resolving the institutional problems of state policy will not lead to effective changes, but it can worsen the existing state of affairs. Therefore, management models should be

based on the principle of unchanging communal ownership of water supply and wastewater enterprises (apart from new water supply and wastewater systems that can be built with the help of private investors) with the introduction and development of the legal culture of contract law. Accordingly, the model of regulation in the field of water supply and wastewater can be reviewed depending on the strengthening or weakening of the position of local governments and the state.

REFERENCES

1. Claude Ménard & Peeroo Aleksandra, 2011. Liberalization in the Water Sector: Three Leading Models. Rolf Kunneke and Matthias Finger. International Handbook of Network Industries: The Liberalization of Infrastructures. Retrieved from: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00624303> [in English].
2. Estache A., Perelman S. & Trujillo L., 2005. Infrastructure Performance and Reform in Developing and Transition Economies: Evidence from a Survey of Productivity Measures; World Bank Policy Research Working Paper. Retrieved from: <http://library1.nida.ac.th/worldbank/fulltext/wps03514.pdf> [in English].
3. Garcia S., Guerin-Schneider L. & Fauquert G., 2005. Analysis of water price determinants in France: cost recovery, competition for the market and operator's strategy. *Water Supply*, №5 (6), pp. 173-181. Retrieved from: <https://iwaponline.com/ws/article-abstract/5/6/173/26110/Analysis-of-water-price-determinants-in-France?redirectedFrom=fulltext> [in English].
4. García-Valiñas M. Are ownership and price related in the water industry? Empirical evidence from Spain. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/268203289-_Are_ownership_and_price_related_in_the_water_industry_Empirical_evidence_from_Spain [in English].
5. García-Valiñas M., González-Gómez F. & Picazo-Tadeo A., 2013. Is the price of water for residential use related to provider ownership? Empirical evidence from Spain. *Utilities Policy*, 2013, vol. 24, issue C, 59-69. Retrieved from: https://econpapers.repec.org/article/eeejuipol/-v_3a24_3ay_3a2013_3ai_3ac_3ap_3a59-69.htm [in English].
6. Hall D. & Lobina E., 2004. Private and public interests in water and energy. *Natural Resources Forum*, №. 28, pp. 268-277. Retrieved from: <http://www.psiu.org/sites/default/files/2004-12-W-pubprivNRF.pdf> [in English].
7. Hon L.Y., Boon T.H. & Lee C., 2014. Productivity, Efficiency, and Privatization in the Malaysian Water Industry. *J. Southeast Asian Econ.* Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/43264720?seq=1/analyze> [in English].
8. Hukka J.J. & Katko T.S., 2003. Water Privatisation Revisited. Panacea or Pancake? Retrieved from: <https://www.ircwash.org/sites/default/-files/Hukka-2003-Water.pdf> [in English].
9. Lannier A.L. & Porcher S., 2013. Efficiency in the Public and Private French Water Utilities: Prospects for Benchmarking. Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/-download?doi=10.1.1.652.542&rep=rep1&type=pdf> [in English].
10. Lo Storto C., 2013. Are Public-Private Partnerships a Source of Greater Efficiency in Water Supply? Results of a Non-Parametric Performance Analysis Relating to the Italian Industry. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/a0c8/ff2ba6d0c24de405b520b893a67612b-37b1a.pdf> [in English].
11. Martinez-Espineira R., Garcia-Valinas M. A. & Gonzalez-Gomez F., 2009. Does private management of water supply services really increase prices? An empirical analysis. DOI: 10.1177/0042098009102135. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/-5081434_Does_private_management_of_water_supply_services_really_increase_prices_An_empirical_analysis [in English].
12. OFWAT. The economic regulator of the water sector in England and Wales. Retrieved from: <https://www.ofwat.gov.uk/> [in English].
13. Ralf Boscheck, 2013. The Regulation of Water Services in the EU. *Intereconomics* 2013, №3. DOI: 10.1007/s10272-013-0456-9. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/-10.1007/s10272-013-0456-9> [in English].
14. Romano G., Guerrini A. & Vernizzi S., 2013. Ownership, Investment Policies and Funding Choices of Italian Water Utilities: An Empirical Analysis. Retrieved from: https://econpapers.repec.org/article/sprwaterr/v_3a27_3ay_3a2013_3ai_3a9_3ap_3a3409-3419.htm [in English].
15. Ruester S. & Zschille M., 2010. The impact of governance structure on firm performance: an application to the German water distribution sector. DOI:10.1016/j.jup.2010.03.003. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/222537810_The_impact_of_governance-structure_on_firm_performance_An_application_to_the_German_water_distribution_sector [in English].
16. Suárez-Varela M., García-Valiñas M., González-Gómez F. & Picazo-Tadeo A.J., 2016. Ownership and Performance in Water Services Revisited: Does Private Management Really Outperform Public? Retrieved from: [file:///C:/Users/user/Downloads/Dialnet-OwnershipAndPerformanceInWaterServicesRevisited-5696698%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Dialnet-OwnershipAndPerformanceInWaterServicesRevisited-5696698%20(1).pdf) [in English].
17. The governance of water services in Europe. Retrieved from: <http://www.eureau.org/resources/publications/150-report-on-the-governance-of-water-services-in-europe/file> [in English].
18. Bilyansky O. M. & Asadchev O.I. (2005) Concept of state regulation of business entities in the sphere of housing and communal services. *Abstracts of the International Congress "Institutional and Technical Aspects of Reforming Housing and Communal Services 2005"*. K.[in Ukrainian].

19. From the concessionaire the water fled (2013). *Uryadovyi kurier*. Retrieved from: <http://www.ukurier.gov.ua> [in Ukrainian].
20. Dzezhik S.S. & Kucherenko V.R. (2009) The strategies of municipal sector development of municipal economy: Textbook. - Odessa [in Ukrainian].
21. Human Development Report 2006. What is behind water shortages: power, poverty and the global water resource crisis. Published for the United Nations Development Program (UNDP). - Publishing House "The Whole World", 2006. [in Russian].
22. United Nations Human Development Report 2010. Retrieved from: https://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf [in Russian].
23. Law of Ukraine: National target program "Drinking water of Ukraine" for 2011 – 2020 № 3933-VI (2011, October 20). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2455-15/ed20111113> [in Ukrainian].
24. Report on the results of NKRECP activities in 2018. Retrieved from: <http://www.nerc.gov.ua/?id=39678>. [in Ukrainian].
25. Information database of issuers. Database: "Agency for the development of the stock market infrastructure of Ukraine". Retrieved from: <https://smida.gov.ua/db/participant/03327664> [in Ukrainian].
26. Karl-Ulrich Rudolf & Thomas Block. (2001). Water sector in Germany. Methods and experience. Retrieved from: <https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/publikation/long/-2754.pdf> [in Russian].
27. Levin I. German experience in the application of public-private partnership in the field of water supply. Retrieved from: http://www.pppjournal.ru/assets/files/archive/4/2012. II_J.pdf [in Russian].
28. Martin Claude, Amsler Eve, Busson Alain et al. (1995). Private financing of utilities and infrastructure sectors. French experience. - DAEI. [in Russian].
29. The city water supply channel has been transferred to the concession (2012). Retrieved from: <https://grif.ua/news/city/21327.html> [in Ukrainian].
30. National report on drinking water quality and drinking water supply in Ukraine in 2016. Retrieved from: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/teplo-vodopostachannya-ta-vodovidvedennya/natsionalna-dopovid/proekt-natsionalnoyi-dopovidi-pro-yakist-pitnoyi-vodi-ta-stan-pitnogo-vodopostachannya-v-ukrayini-u-2016-rotsi/> [in Ukrainian].
31. Official website of "Belotserkvvoda Ltd.". Retrieved from: <http://bcvoda.com.ua/pro-nas> [in Ukrainian].
32. Official website of LLC "Town service". Retrieved from: <https://www.town.lg.ua/about.html> [in Ukrainian].
33. Official website of the branch "Infoxvodokanal". Retrieved from: <https://infoxvod.com.ua/information/istoriya> [in Ukrainian].
34. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine in case No. 21/252/10 (2011, March 24). Retrieved from: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_3193432.html [in Ukrainian].
35. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine in case No 5/197 (2008, May 28). Retrieved from: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1960002.html [in Ukrainian].
36. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Program of Housing and Communal Reform for 1999 – 2001 №113 (1999, January 29). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-99-%D0%BF> [in Ukrainian].
37. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the Concept of Development of Housing and Communal Services in Ukraine №150 (1995, February 27). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-95-%D0%BF> [in Ukrainian].
38. Law of Ukraine: On Privatization of State and Communal Property № 2269-VIII (від 2018, January 18.). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19> [in Ukrainian].
39. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine About the Program of development of plumbing and sewerage economy №1269 (1997, November 17). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1269-97-%D0%BF> [in Ukrainian].
40. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Program for the Reformation and Development of Housing and Communal Services for 2002-2005 and for the period until 2010 №139 (2002, February 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139-2002-%D0%BF> [in Ukrainian].
41. Register of concession contracts of objects of the right of communal property as of 2019. Database: The only public web portal for open data. Retrieved from: <https://data.gov.ua/en/dataset/3424b437-cba7-44ae-953e-f8f7256a5e3e/resource/92b7317e-f713-4965-b237-baacd99a9baa> [in Ukrainian].
42. Tariffs for services of centralized supply of cold water, wastewater (using internal-building systems) (2019, May 6). Retrieved from: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/voda/taryfy/taryfy_na%20vodopost_ta_vodov_z_vnutrishno-budynkovyh_system.pdf [in Ukrainian].

TOURISM AND RECREATION

АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЕ-ТУРИЗМУ В РАМКАХ РОЗВИТКУ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

Катерина Вовк, Аспірант кафедри Туризму,

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7113-1839>;

Катерина Наумік-Гладка, Д.е.н., професор кафедри Туризму,

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0492-7631>

JEL Classification G14, L83, R58

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, Україна.

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6544

ARTICLE INFO

Received 11 April 2019

Accepted 08 June 2019

Published 30 June 2019

KEYWORDS

event tourism,
MICE - tourism,
development of territory,
synergy effect,
cube BECS.

ABSTRACT

The article deals with the general tendency of tourism development in the world. Particular attention is paid to the impact of event tourism on the development of territories. It is determined that a significant share of the GDP of the region is the proceeds from the event-tourist activity. The emphasis is on the role of MICE – tourism as a significant component of event tourism. It has been found that this type of tourism is effective for developing countries as an opportunity to enter international markets. In the article the BECS cube is proposed as a visual model of the interaction of the main spheres of life in society and the structural scheme of the interaction of these spheres with the use complexity of MICE-tourism. It is proposed to use a synergistic approach in event tourism as a way to determine the main aspects of the development of this field of activity.

Citation: Катерина Вовк, Катерина Наумік-Гладка. (2019) Aspekty Funktsionuvannia MICE-Turyzmu v Ramkakh Rozvytku Podiievoho Turyzmu v Rehioni. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6544

Copyright: © 2019 Катерина Вовк, Катерина Наумік-Гладка. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Розвиток сегменту подієвих заходів в рамках туристичної івент-діяльності є вагомою складовою туристичної галузі взагалі. Події є тим фактором, що стимулюють розвиток туристичної сфери. Це обумовлено тим, що подієвий туризм передбачає можливість координувати і моделювати заходи в залежності від обставин та потреб клієнта. В загальноприйнятому розумінні подієвий туризм – подорож з метою задоволення потреби з відвідування будь-якого заходу. Але на думку авторів, подієвий туризм має більш широке визначення, подієвий туризм – це туризм, який пов'язаний з потребою відвідування заходів для відтворення та закріплення певних емоційних переживань. Тому в умовах динамічного розвитку суспільства і нестачі часу для психологічного відновлення є актуальним розвиток більш ефективного туризму, який цілеспрямовано поєднує і комплексно вирішує одночасно декілька завдань, які цікавлять клієнта. З цієї точки зору доцільним є поєднання ділової активності з психологічним відновленням та відпочинком. Таким комплексним вирішенням може бути МІСЕ-туризм (от англ. Meetings, Incentives, Conferences/Convention, Events), Більшість компонентів МІСЕ є добре зрозумілими, можливо, за винятком мотивацій. Таким чином, МІСЕ-туризм, як різновид подієвого туризму, є ефективною туристичною стратегією, яка передбачає залучення

найбільш вагомим аспектів життя людини. Отже, **метою роботи** є аналіз аспектів функціонування МІСЕ-туризму як складової стратегії розвитку подієвого туризму.

Результати досліджень. В Україні та світі МІСЕ-туризм це відносно новий напрямок розвитку туристичної діяльності. Тому в сучасних дослідженнях українських вчених частіше розглядається як аналог ділового туризму. Питанням розвитку саме ділового туризму в Україні присвятили свої праці такі вчені, як: С.І. Нікітенко, М.П. Мальська, В.К. Федорченко, В.А. Квартальнов, А.Ю. Александрова, С.П. Кузик, М. Гасієв, І.Б. Андренко, Н.А. Дехтяр. Значний внесок у розгляді питання впливу подієвих заходів на розвиток регіону зробили такі українські дослідники як К.Г. Наумік-Гладка, А.І. Парфіненко, О.М. Радіонова.

Подієвий туризм досліджується такими вченими: Доналд Гетц (Donald Getz), Стефан Пейдж (Stephen Page), Айан Макдонелл (Ian McDonnell), Малколм Моєр (Malcolm Moir), Джонні Алєн (Johnny Allen), Вільям О'Тул (William O'Toole) та ін.

Основою ефективного розвитку суспільства є обмін інформацією. Динамічний розвиток науки у 19 сторіччі викликав необхідність створення певних можливостей для обміну інформації в академічних колах. З метою організації таких обмінів будувалися готелі (прототип сучасних бізнес-готелєй) із спеціальними приміщеннями. Як правило, такі готелі були розміщені поряд із залізницею, що створювало умови для розвитку певної інфраструктури і сприяло просуванню даної території. З часом окрім подій, пов'язаних з просуванням продукції, щорічними зборами управлінь та зустрічей експертів, на початку ХХ століття почали організовувати заходи, в рамках яких вже обговорювалися питання спеціальної освіти для тих, хто займається організацією таких подій. Подібні заходи стали основою для створення професійних асоціацій. Найбільш значущі діючі асоціації в індустрії зустрічей наведені в Таблиці 1:

Таблиця 1. Список найбільших діючих асоціацій в індустрії зустрічей

№ з/п	Назва асоціації	Рік заснування
1	2	3
1	International Association of Exhibitions and Events (IAEE)	1928
2	Professional Convention Management Association (PCMA)	1957
3	Association Internationale des Palais de Congres (AIPC)	1958
4	International Congress and Convention Association (ICCA)	1963
5	European Federation of Conference Towns (EFCT)	1964
6	International Association of Professional Congress Organizers (IAPCO)	1968
1	2	3
7	British Association of Conference Destinations (BACD)	1969
8	Meeting Professionals International (MPI)	1972
9	Meetings & Events Australia (MEA)	1975
10	Association of British Professional Conference Organizers (ABPCO)	1981
11	Meeting Industry Association (MIA)	1990

Джерело: [<https://www.seebtm.com/en/the-history-and-development-of-meetings-industry/>]

Приблизно з 60-х років минулого сторіччя відбувається безперервне зростання інвестицій в розвиток інфраструктури з метою підтримання певних заходів, конференцій, з'їздів, зборів. Об'єм вкладень дуже значний. Такі інвестиції продовжуються і сьогодні, і мають як економічне, так і соціальне значення, що в свою чергу дозволяє країнам і містам позиціонувати себе на міжнародних ринках. Але питання виокремлення МІСЕ-туризму як комплексної складової подієвого туризму та його впливу на розвиток регіону залишається за межами публікацій. В роботах дослідників увагу приділено розвитку ділового туризму, який є, на думку автора, лише однією з складових МІСЕ-туризму. Такий підхід не дає змогу провести комплексний аналіз даного виду туризму.

Результати досліджень. Згідно з щорічним дослідженням Світової ради з подорожі та туризму у 2018 році туристичний сектор послуг виріс на 3,9 відсотка (табл. 1), що склало рекордну суму надходжень від цієї сфери по зрівнянню з іншими галузями і становило і \$ 8,8 трильйонів доларів і 319 мільйонів робочих місць. Доля у світовому ВВП від туристичної діяльності склала 10, 4 % у 2018 році [<https://www.gtp.gr/TDirectoryDetails.asp?ID=512>].

Розподіл туристичних потоків з показниками надходження від туристичної діяльності у 2018 наведено у Таблиці 2:

Таблиця 2. Розподіл туристичних потоків у світі за 2018 рік

№ з/п	Реґіон	Кількість туристів		Надходження від туристичної діяльності	
		Млн. люд.	Відносний приріст %	Млрд .	Відносний приріст %
1	Європа	672	+ 8%	\$519	+8%
2	Америка	211	+ 5%	\$326	+1%
3	Азія та країни Тихоокеанського басейну	323	+ 6%	\$390	+ 3%
4	Середня Азія	58	+ 5%	\$ 68	+ 13%
5	Африка	63	+ 9%	\$ 37	+ 8%

Джерело: [<https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>]

Зокрема, за даними сайту Мінекономрозвитку [<http://www.me.gov.ua/>], в Україні у 2018 році сукупні надходження туристичного збору та податкових платежів з туристичної галузі зросли на 20,7% – до 4,2 мільярда гривень, надходження туристичного збору зросли на 29,2% і склали 90,7 мільйона гривень. Загалом у 2018 році Україну відвідало 14207 тис іноземних громадян, що на 10,2 % більше по зрівнянню з показником 2015 року.

Економічний розвиток деяких країн практично повністю залежить від туризму. У ряді країн кількість туристів перевищує чисельність населення [<https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/Mapped-The-countries-that-rely-most-on-your-money/>]. Так, залежність від туризму на Мальдівах ілюструє той факт, що туристів близько 1,5 млн. відвідують щороку, а населення - 417 тис.). Андорра приймає майже 2,5 млн. туристів щороку, але в ній проживає всього 77 тисяч людей – співвідношення близько 33 до 1.

Слід звернути увагу, що наведені дані у (табл.2) не відображають реального положення речей. Питання в тому, яка кількість коштів надходить до бюджету країни перебування. Так, за даними UNEP (Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища), з кожних 100 доларів, витрачених туристом на відпочинок в країні, що розвивається, залишається тільки 5 доларів, це туристичний витік на 95%. Близько 70% всіх грошей, витрачених туристами, в кінцевому підсумку «витікають» з Таїланду (через іноземних туроператорів, авіакомпанії, готелі, імпорتنі напої і продукти харчування та інші витрати) [<https://beachmeter.com/tourism-leakage-does-your-money-contribute-locally/>] Термін «витік» в світовій практиці використовується для позначення суми, витраченої на імпорт товарів і послуг для задоволення потреб туристів. Таке положення речей має місце тоді, коли місцева економіка не в змозі забезпечити надійне, безперервне і конкурентоспроможну пропозицію необхідного продукту або послуги і постійної якості для задоволення ринкового попиту. Одним з ефективних шляхів стимулювання економічного розвитку певної території є збільшення ступеню зв'язків між формальним сектором туризму (готелі, будиночки, ресторани, туроператори і транспортні провайдери) і місцевою економікою. Посилення інтеграції може розвинути міцні зв'язки між туризмом та іншими секторами економіки, які найбільш розвинуті в даній місцевості.

За цих умов актуальним є впровадження стратегії подієвого туризму. Розробка та організація події країною, яка приймає, робить її унікальною дестинацією саме цього заходу. Використовуючи подієві ресурси можна направляти туристичні потоки в певні регіони, з метою відновлення тих областей, які цього потребують найбільше [Naumik-Gladka K., Vovk K.(2019)].

Доля подієвого туризму загальному об'єму надання туристичних послуг збільшується. Подієва індустрія підтримує більше 1,7 млрд. робочих місць по всьому світу. [<https://ungerboeck.com/blog/infographic-the-global-impact-of-the-events-industry/>]. Чемпіонат світу з орієнтування в Шотландії у 2015 році залучив 6 000 відвідувачів, які додатково витратили понад 9 мільйонів фунтів стерлінгів [www.countrysportscotland.com]. У США, надходження від подієвої індустрії у ВВП країни складає \$ 115 млрд. доларів, а економічний вплив від організації ярмарок та виставок оцінюється у розмірі \$ 280 млрд. доларів. Сьогодні в світі налічується кілька десятків міст, які спеціалізуються на подієвій економіці і функціонують на доходи від неї. Щороку близько 300 000 чоловік збирають музичні вистави Colston Hall, в них

беруть участь 15 000 художників і музикантів [Організація івент-туристичної діяльності в процесі невербальної комунікації]. Надходження від проведення музичних вистав у 2015–2016 склали приблизно 11,8 млн. фунтів стерлінгів для економіки Брістоля і 257 робочих місць з повною зайнятістю (FTE) [Impact URL: <https://www.colstonhall.org/transform-the-hall/about-the-transformation/impact/>]. Події, особливо фестивалі і театральні вистави, можна розглядати певною формою творчої діяльності, яка довгий час була громадським справою, спрямованою на поживлення економіки і створення інфраструктури. Події сприяють розвитку території через створення бренду даної території. В світі відомі події, які стали візитною карткою регіону. Так, всім відомий Карнавал у Ріо-де-Жанейро, Октоберфест у Німеччині, фестиваль Слонів в Індії, Льодовий фестиваль у Китаї, Единбурзький музичний фестиваль. Такі події відіграють одну з ключових ролей в просуванні бренду території і є одним з її найжвавіших активів. Багато відомих міста успішно використовують свої культурні цінності, щоб мотивувати людей відвідувати їх. Саймон Анхольт (Simon Anholt) розглядає культуру як один з найбільш важливих елементів «шестикутника бренду» міста і як істотну частину його конкурентної переваги. Культура має здатність впливати і підтримувати всі складові бренду міста, від фізичних та економічних аспектів міста до його присутності на міжнародних ринках. Як сказав Саймон Анхольт (Simon Anholt, 2004): «У наш час три речі потрібні місту, якщо він хоче бути процвітаючим світовим брендом: стратегія, менеджмент і символічні події» [Анхольт С. (2004). *Брендинг: дорога к мировому рынку*. М.: Кулиц – Образ.]. С. Анхольт (S. Anholt) розглядає культуру як один з важливих чинників формування бренду території. Через організовані культурні заходи, можна впливати і підтримувати всі складові бренду міста, від фізичних та економічних аспектів міста до його присутності на міжнародних ринках. Культура має величезний потенціал впливу поведінку і психологічний стан жителів та гостей міста. Це додає емоційну цінність бренду міста. Культурна відмінність місця може викликати емоції і створити спогади, які в поєднанні з особистим досвідом і очікуваннями можуть стати сильною рушійною силою з точки зору поведінки споживачів. Так, у Вероні збереження минулого нерозривно пов'язане з інноваційною політикою проведення заходів для підтримки культурного пропозиції в майбутньому. Культура в даному випадку розуміється як інструмент для розвитку творчої діяльності, яка стимулює економічний прогрес міста. Масштаб і якість заходів, спрямованих на просування культурного різноманіття місця, добре включені в основний план дій спільноти зі сталого розвитку міста і широко підтримуються місцевим урядом і бізнесом [<https://placebrandobserver.com/branding-cities-through-history-culture/>].

Вплив організованих заходів в рамках ділового співробітництва відіграє значну роль у житті суспільства. Так, з 1980-х років Всесвітній економічний форум в Давосі має статус одного з головних подій року на міжнародній арені, його учасниками стають більш 3 тис. представників бізнесу, громадських організацій, а також політиків. Перша економічна конференція відбулася в Давосі січні 1971 році за патронатом Європейської комісії. На ній були присутні 444 керівника великих підприємств з 30 країн. Головною темою зустрічі було обговорення новітніх методів корпоративного управління. З 1973 року на конференціях крім питань менеджменту стали обговорюватися проблеми макроекономіки і зовнішньої політики. З 1974 року в засіданнях почали брати участь політичні діячі. У 1987 року форум отримав свою нинішню назву. В даний час діяльність форуму спрямована на розвиток міжнародного співробітництва та на поліпшення взаємодії держави і бізнесу. Слід зазначити, що Участь у заходах форуму традиційно беруть технологічні гіганти: Facebook, Google, Alibaba Group та інші з топ-100 найбільших корпорацій світу. Вартість участі для стратегічних партнерів понад 600 тис. франків [<https://racurs.ua/ua/n117118-davos-2019-blagi-namiry-na-tli-neyavky-svitovyh-lideriv-ta-spovilnennya-tempiv-ekonomichnogo.html>]. Членські та партнерські внески учасників форуму варіюються від 60 тис. до 600 тис. швейцарських франків залежно від рівня доступу до заходів форуму. Базовий «корпоративний» пакет для глав різних компаній сягає 50 тис. франків (але на форум ще треба отримати запрошення). За наявності запрошення «квиток» учасника коштує ще 18 тис. франків. Участь заходах, пов'язаних з профілем своєї компанії коштує близько 160 тис. франків.

За даними звіту ICCA (International Congress and Convention Association/ Міжнародна асоціація конгресів і конвенцій) надходження від проведення ділових заходів склали 621,4 млрд. доларів прямого ВВП і понад 10,3 млн. робочих місць у 2017 році [<https://www.iccaworld.org/knowledge/article.cfm?artid=577>]. Зокрема надходження від

проведення бізнес-івентів у Північній Америці дорівнює 221,6 млрд. доларів прямого ВВП, що представляє 35,7% глобальних ділових подій ВВП. Сьогодні Північна Америка є найбільшим ринком вищезазначених заходів, що підтримує 3,2 млн. робочих місць. Також, за даними звіту ICCA Європа посідає друге місце за рівнем прямого ВВП - \$ 182,5 млрд. ВВП, що підтримує 2,6 млн. робочих місць. В цілому проведення ділових заходів згенерувало \$ 621,4 млрд. дол. прямого ВВП в економіку США та сприяло загальному впливу ВВП (глобальний валовий внутрішній продукт) у розмірі 1,5 трлн.

У 2018 році п'ятдесят країн становили 96 відсотків від загальних 1,07 трильйонів доларів США у прямих витратах. Сполучені Штати -325 мільярдів доларів, а Китай, Німеччина, Велика Британія та Японія зайняли п'ятірку. За минулий рік Азія була найбільшим регіоном з проведення бізнес-заходів, що склали майже третину загального обсягу в 1,5 мільярда в усьому світі. Західна Європа посіла друге місце – майже тридцять відсотків - Північна Америка – лише двадцять два відсотки всіх учасників. Середні витрати на одного учасника становили близько \$ 704.

Важливим сегментом розвитку туристичної галузі є MICE – туризм. Індустрія ділових зустрічей приносить доходів у 4 рази більше, ніж організація інших масових заходів, оскільки кожен учасник конгресу витрачає втричі більше, ніж звичайний турист (в середньому \$ 736 в день) [www2.unwto.org/ru/]. Відповідно дослідженням Allied Market Research MICE-індустрія була оцінена у 2016 році в \$ 752 млрд. і відповідно до прогнозів досягне \$ 1245 млрд. у 2023 році [ ] <https://www.alliedmarketresearch.com/MICE-industry-market/>, що складає 7,5% CAGR у період 2017-2023 рр. У 2017 році цей сектор туристичних послуг оцінюється \$ 805 млрд, а у 2025 році прогнозується рівень \$ 1,439.3 млрд. Таке стрімке зростання, як вважають експерти, обумовлене процесом глобалізації та розширенню сфери послуг, а також неперервному розвитку наукових та технологічних інновацій. У таблиці 3 наведено дані прямого виходу галузі у порівнянні з випуском інших світових галузей. Оцінки базуються на аналізі виробництва продукції дослідницькою групою Oxford Economics на основі статистичних даних певних сектору бізнесу:

Таблиця 3. Порівняння галузей: прямий вихід (продаж бізнесу) у 2017 році

№ з/п	Сектор бізнесу	Надходження (млрд. дол.)	№ з/п	Сектор бізнесу	Надходження (млрд. дол.)
1	2	3	4	5	6
1	Фармацевтика	1,765	13	Оптичні інструменти	698
2	Спецтехніка	1,678	14	Комп'ютери та офісне обладнання	680
3	Папір та друк	1,570	15	Судна, залізничні заходи	630
4	Текстиль	1,288	16	Виготовлення меблів	548
5	Напої	1,255	17	Друк і записані носії	523
6	Телекомунікації	1,121	18	Побутова техніка	490
7	Виробництво деревини	1,095	19	Скло	469
8	Сектор ділових заходів	1,071	20	Шкіряні вироби	428
9	Двигуни, генератори та трансформатори	901	21	Відливання	413
10	Медичне/стоматологічне виробництво	839	22	Побутова електроніка	407
11	Ремонт і монтаж техніки	741	23	Медичне та хірургічне обладнання	249
12	Одяг та хутра	733	24	Верстати	237

Джерело: <https://www.oxfordeconomics.com/global-macro-service>

Розвиток МІСЕ – туризму має ряд переваг для країн, що розвиваються, як можливість виходу на міжнародний туристичний ринок у якості рівноправних партнерів. Так, у Субік Бей (Філіппіни), було перетворено колишню військово-морську базу Сполучених Штатів на філіппінську зону вільної торгівлі, аеропорт та місце зустрічей [<http://www.tradeforum.org/Business-Tourism/>]. В рамках даного виду туризму відбувається певна трансформація надання стандартних туристичних пакетів. Зокрема все більше стає популярним надання бізнес-послуг для туристичних курортів, які перетворюються на конференц-курорти. Так, великий готель в Джимбаран Балі (Індонезія), був розроблений з бізнес-центром, декількома зонами функцій на відкритому повітрі, конференц-залами та зручностями в номері, такими як комп'ютерні розетки і великі робочі зони.

Аналіз впливу МІСЕ- туризму на розвиток суспільства показав, що даний вид послуг займає значне місце не тільки в країнах, що розвиваються. Такий підхід в організації заходів є раціональним, оскільки в процесі реалізації створює мультиплікативний ефект на суміжні галузі. Більш того, стимулює взаємодію основних сфер діяльності суспільства (рис.1). На думку автора такими сферами є: бізнес (business)- виконує функцію створення і перерозподілу фінансових ресурсів, освіта (education) – виконує інноваційну та виховну функції, культура (culture) – функція трансляції, поширення та закріплення цінностей, наука (science) – функція створення і закріплення нових знань. Таку взаємодію можна продемонструвати у вигляді куба BECS, внутрішній простір якого представляє суспільство. Перераховані сфери постійно знаходяться у взаємодії, де кінцевим результатом є рівень розвитку суспільства.

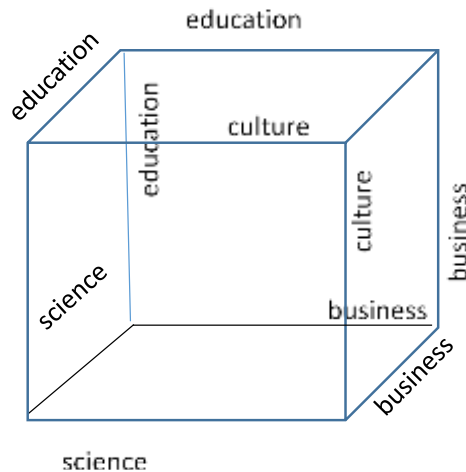

Рис. 1. Куб BECS

Наука, технологія та інновації змінюють суспільство через надання рішень щодо вирішення питань життя суспільства. Реалізація таких рішень можлива шляхом включення отриманих знань в систему освіти, а закріплення через інструменти культури. Отримання суспільством висококваліфікованих кадрів через інститут освіти дасть можливість створювати і перерозподіляти ресурси на розвиток науки. Така інтеграція створює синергетичний ефект. Визначення синергетичного ефекту при організації подієвих заходів у форматі МІСЕ потребує складних аналітичних досліджень, оскільки є фактор випадковості. Складність розрахунку в даному випадку полягає у неможливості оцінки окремих складових за умови їх спільної взаємодії, а також у зміні отримуваних ефектів у часі. Розрахунок синергетичного ефекту дасть можливість прогнозувати результати. В сучасних дослідженнях поки відсутні методика розрахунку синергійного ефекту подієвого туризму. В цілому, з метою отримання бажаних результатів визначають елементи, що впливають на загальний результат, напрям їх впливу щодо можливості підвищення чи зниження ефекту взаємодії та коригуючі коефіцієнти [Bouko (2018)]:

$$S = \prod_i^n K_i^d \times K_c \quad (1)$$

де n – кількість елементів, що впливають на діяльність системи;

K_i^d – вплив i -го елемента;

d – показник ступеня, що набуває значення $+1$ або -1 , залежно від напрямку дії i -го елемента (відповідно, підвищує чи знижує взаємодію);

K_c – коригуючий коефіцієнт.

MICE- туризм відіграє важливу роль у ділових, культурних, освітніх та наукових відносинах (рис.2).

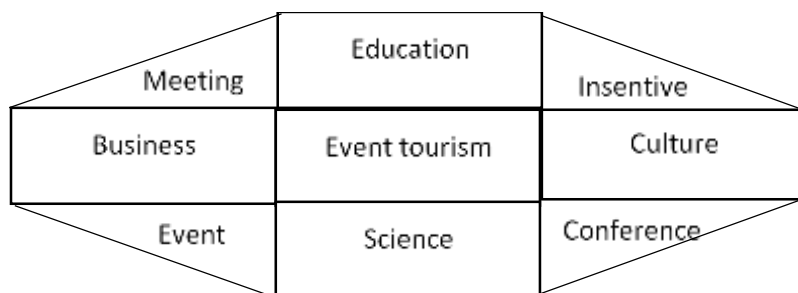

Рис. 2. Структурна схема ролі MICE- туризму у суспільстві

Так, в бізнес-сфері завдяки плануванню зустрічей даний вид туризму дозволяє економити час, що підвищує ефективність самої зустрічі і сприяє зміцненню ділових зв'язків. В освітній діяльності проведення програм стажування, організація підвищення курсів кваліфікації, наукових конференцій сприяє академічній мобільності. В науковій сфері організація міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозиумів, що в свою чергу несе інформативну функцію та створенню наукових мереж. Зокрема, такі заходи сприяють розвитку наукових центрів колективного використання. В культурній сфері підсилення вагомості проведених заходів в діловій, науковій та освітніх сферах.

Висновки. Вагомою перевагою MICE-туризму є комплексність заходів, спрямованих на розвиток професійної, освітньої, академічної, бізнес-сфери, або спеціальної групи інтересів. Даний вид туризму можна розглядати як найбільш ефективний інтегрований вид туризму. За результатами спостережень можна припустити, що MICE- туризм в певній мірі є катализатором розвитку суспільства в галузі науки, освіти, культури та бізнесу. Даний вид туризму виконує функцію стимулятора та прискорення процесів взаємодії між цими галузями. Розмір вкладень у ділові зустрічі світового масштабу на прикладі СЕВ в Давосі дозволяє робити певні припущення щодо окупності витрачених коштів. Комплексність заходу в форматі MICE передбачає також охоплення і задоволення всіх мотиваційних аспектів життя людини. В рамках подієвого туризму MICE- туризм є ефективною складовою подальшого розвитку подієвого туризму в регіоні. Таким чином, у подальшому є актуальним розробки методики розрахунку синергетичного ефекту впливу подієвого туризму на розвиток регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. The history and development of meeting industry. Retrieved from <https://www.seebtm.com/en/the-history-and-development-of-meetings-industry/>
2. World travel & Tourism council (WTTC). Retrieved from <https://www.gtp.gr/TDirectoryDetails.asp?ID=512>
3. UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>
4. Міністерство економічного розвитку і торгівлі (Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli). Retrieved from <http://www.me.gov.ua/>
5. Revealed: The countries that rely most on your money. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/Mapped-The-countries-that-rely-most-on-your-money/>
6. Tourism Leakage – this is how little your money contributes locally! Retrieved from <https://beachmeter.com/tourism-leakage-does-your-money-contribute-locally/>
7. Наумік-Гладка К.Г. (Naumik-Gladka K., Vovk K.), (2019) Роль подієвого туризму у рекреаційному відновленні територій (Rol' podiyevogo turyzmu u rekreacijnomu vidnovlenni terytorij) Матеріали міжнародної наукової конференції «Digital and innovative economy processes, strategies, technologies» університет ім. Яна Кочановського, м. Кельце, Польща 25 січня 2019 с. 154-156
8. Infographic: The Global Impact of the Events Industry. Retrieved from <https://ungerboeck.com/blog/infographic-the-global-impact-of-the-events-industry>

9. Colston Hall. Retrieved from: <https://www.colstonhall.org/transform-the-hall/about-the-transformation/impact/>
10. Анхолт С. (Simon Anholt) (2004). Брендинг: дорога к мировому рынку (Branding: doroga k mirovomu rynku). М.: Кудиц – Образ.
11. Branding Cities Through History and Culture: Example Verona and Cannes. Retrieved from <https://placebrandobserver.com/branding-cities-through-history-culture/>
12. Давос-2019: благи наміри на тлі неявки світових лідерів та сповільнення темпів економічного росту (Davos-2019: blagi namiry` na tli neyavky` svitovy`x lideriv ta spovil`nennya tempiv ekonomichnogo rostu). Retrieved from <https://racurs.ua/ua/n117118-davos-2019-blagi-namiry-na-tli-neyavky-svitovyh-lideriv-ta-spovilnennya-tempiv-ekonomichnogo.html>
13. Business Events industry boosts global GDP with 1.5 trillion dollars and 26 million jobs. Retrieved from <https://www.iccaworld.org/knowledge/article.cfm?artid=577>
14. New 2018 ICCA statistics available! Retrieved from <https://www.iccaworld.org/>
15. UNWTO. Retrieved from www2.unwto.org/ru
16. Powering Enterprises Through Business Intelligence Retrieved from <https://www.alliedmarketresearch.com/MICE-industry-market/>
17. Oxford Economics. Retrieved from <https://www.oxfordeconomics.com/global-macro-service>
18. 2018 Global Economic Significance of Business Events Retrieved from <https://insights.eventscouncil.org/Full-Article/2018-global-economic-significance-of-business-events>
19. Business Tourism. Retrieved from <http://www.tradeforum.org/Business-Tourism/>
20. Бойко Ю.І. (Boiko Y.I.) (2018) Синергетичний ефект як ключовий аспект діяльності об'єднаних територіальних громад (Synerhetychnyi efekt yak kliuchovyi aspekt diialnosti obiednanykh terytorialnykh hromad) DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1\(39\)-3-8](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1(39)-3-8)

PSYCHOLOGY

ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРОФЕСІЙНО (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ) НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Павлюк Оксана Дмитрівна,

аспірант кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
Україна, м. Київ

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6545

ARTICLE INFO

Received 17 April 2019
Accepted 15 June 2019
Published 30 June 2019

KEYWORDS

training,
leadership,
leadership skills,
students of professional
(vocational) educational
establishments.

ABSTRACT

The article reveals the essence of the "training" concept, describes some historical aspects of the training work usage by different researchers, the necessity of the use of training as an important method for the development of leadership qualities in professional (vocational) educational establishments is substantiated. It was described and analyzed functions that it performs, such as: motivational-inductive, educational-pedagogical, developmental, educational, communicative-compensatory and relaxation. The tasks of the training are highlighted, their purpose, content and structure are given. Conditions in which the leadership qualities of educators develop are characterized, such as: psychological-pedagogical, psychological-administrative and individual-psychological. In the process of training program elaborating, a selection of forms and methods was developed for the development of motivational, communicative-organizational, emotional-volitional, cognitive and personal components. An orientation towards an integrated approach is taken, which includes: activity, procedural, systemic, existential and subjective-behavioral approaches. The necessity of training implementation in the educational environment for the development of the leadership potential of students of professional (vocational) educational establishments is noted.

Citation: Pavlyuk Oksana Dmytrivna. (2019) Psychological and Pedagogical Training as a Method of the Leadership Qualities Development of Students of Professional (Vocational) Educational Establishments. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6545

Copyright: © 2019 Pavlyuk Oksana Dmytrivna. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми.

Актуальність проблеми дослідження. На даному етапі стрімкого розвитку суспільства наша держава потребує ефективних, цілеспрямованих робітників-лідерів, а заклади вищої освіти – наполегливих, креативних та ерудованих абітурієнтів, що будуть ефективно навчатися, працювати, організовувати та забезпечувати ефективну діяльність колег, надихати та вести за собою. Сучасні умови потребують від майбутніх робітників не лише високого рівня професіоналізму, але й наявності постійної його готовності збагачувати та оновлювати свої знання, уміння, усвідомлювати власні емоції та управляти ними. Враховуючи необхідні потреби сучасності, для забезпечення вище зазначених аспектів, важливість розвитку лідерських якостей здобувачів освіти є необхідною умовою в нашому дослідженні. Одним із

методів розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів є застосування тренінгу в їх навчально-практичній діяльності.

Аналіз основних досліджень. Зазначимо, що проблема лідерських якостей особистості вже була предметом уваги дослідників. Вивченням різних аспектів лідерства займалися такі вчені, як Г. Андреева, Л. Карамушка, І. Кон, Є. Кузьмін, Б. Паригін, А. Петровський, Р. Стогділл, Л. Уманський та ін. Досліджували лідерські якості особистості представників різних вікових груп і професійних спільнот (О. Бондарчук, Л. Карамушка, Н. Семченко, О. Чернишов, Т. Фелькель та ін.), дитячих і юнацьких колективів (Є. Аркін, Л. Артемова, І. Волков, Г. Драгунова, А. Залужний, Я. Коломінський, В. Мороз, В. Ягоднікова та ін.). Історичні аспекти тренінгових форм роботи висвітлені у працях К. Левіна, К. Роджерса, М. Форверга та інших. Досвід використання психологічних тренінгів описано у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених: Р. Баклі, Д. Бьорна, І. Беґа, В. Большакова, І. Вачкова, П. Девіса, О. Євтіхова, Т. Зайцева, Д. Капла, Л. Карамушки, С. Макшанова, Л. Петровської, Є. Сидоренко, Т. Яценко та інших.

Мета статті – теоретично обґрунтувати доцільність застосування тренінгу розвитку лідерських якостей здобувачів освіти в професійних (професійно-технічних) закладах освіти та розкрити його зміст.

Виклад основного матеріалу. Тренінг як ефективний засіб особистісних змін упевнено ствердила себе з часів К. Левіна, який використовував перші тренінгові групи (Т-групи) для підвищення компетентності у спілкуванні управлінського персоналу. Основною його ідеєю було створення ситуацій, в яких учасники Т-групи могли виявити і змінити свої установки, виробити нові форми поведінки, а для цього людина повинна перебороти автентичність і навчитися бачити себе як бачать інші [13]. Пізніше К. Роджерс запроваджує рух тренінгу соціальних і життєвих умінь (social / lifeskillstraining), що спирається на традиції гуманістичної психології [13]. У цьому контексті також відомі роботи М. Форверга, який використовував соціально-психологічний тренінг з метою формування ефективних комунікативних навичок керівників промислового виробництва [10], а також Л. Петровської, яка узагальнила відомі наукові й практичні напрацювання у царині соціально-психологічного тренінгу, розглядаючи його як засіб розвитку компетентності у спілкуванні й впливу, спрямованого на розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду в області міжособистісного спілкування [14].

Як відомо, термін «тренінг» виник у україномовній літературі як «калька» з англійської мови (англ. totrain, training), і має значення «виховання», «навчання», «тренування», «дресура» [19]. На даний момент у науковців психолого-педагогічного спрямування склалося уявлення про тренінг як метод впливу або навмисних змін психологічних особливостей людини, групи і організації (Т. Зайцева [4], С. Макшанов [9], Л. Петровська [14], Є. Сидоренко [18] та ін.), засіб соціалізації, розвитку комунікативної компетентності, навичок міжособистісного спілкування; досягненням інсайту завдяки програмування учасниками соціальних та професійних ролей; створення умов для саморозкриття, самореалізації та самостійного пошуку способів вирішення власних психологічних проблем [2].

У дослідженнях Ю. Жукова йдеться про тренінг як метод інтенсивної підготовки до повноцінного життя в суспільстві, оскільки відбувається формування активної соціальної позиції й розвиток її умінь здійснювати значущі зміни в своєму житті та житті оточуючих. Погоджуємося з автором, адже в тренінгу людина, відображаючи реальну дійсність, здатна змінити її, подолати те, що здається непереборним в реальному житті, а потім перенести досвід у реальне життя, орієнтуватися на пошук нових ідей, форм діяльності та поведінки, одержати задоволення від гри, активних дій. [6]. Зазвичай основою тренінгу є триада: поповнення знань, розвиток умінь та формування ціннісних ставлень аксіосфери.

Особливістю тренінгу є поєднання якостей гри та навчально-діагностичного процесу. У тренінгу, як у грі, учасники програють різні ситуації, можливі моделі міжособистісного спілкування. У навчально-діагностичному процесі учасники здобувають знання про самих себе, об'єктивну інформацію про свою роль і місце у групі, навчаються керувати власним емоційним станом.

Деякі зарубіжні та вітчизняні вчені (С.Берн [1], О. Євтіхов [3], В. Пузіков [6], І. Слободянюк [17] та ін.) визначають тренінг як метод активного навчання, ознакою якого є цілеспрямована діяльність тренера та учасників, сукупність різноманітних методик та прийомів, система навчальних ігор з метою трансляції знань, розвитку вмінь та навичок, необхідних способів діяльності, а також опанування будь-якого складного виду діяльності. За

словами практичного психолога О. Євтихова, «груповий психологічний тренінг є методом навмисних змін людини, спрямованих на особистісний та професійний розвиток через набуття, аналіз і переоцінку особистісного життєвого досвіду в процесі групової взаємодії» [3]. На думку автора тренінгу партнерського спілкування І. Слободянюка, соціально-психологічний тренінг партнерського спілкування – це метод активного соціально-психологічного навчання і впливу, спрямованого на підвищення компетентності в спілкуванні [17]. В. Пузіков дотримується думки, що проведення соціально-психологічного тренінгу визначеного як «область практичної психології, орієнтованої на використання активних методів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні» не повинно зводитися лише до тренінгу спілкування, тому тренінг – ефективна технологія з навчання конкретних навичок та вмінь. Більш важливим процесом є тренування та оволодіння новими навичками, навчання новими вміннями, що базуються на груповій динаміці [6]. Можна констатувати, що тренінг – це поліфункціональний метод, який застосовують для навчання спілкування (Г. Лактінова)[8], з метою самопізнання та саморозвитку (В. Маралов)[10], для навчання сенситивності (Г. Сміт) [23]. Виходячи із названих підходів, важливо виокремити, з одного боку, зовнішні впливи (середовище, діяльність, можливості і обставини процесу навчання), котрі сприяють ефективному досягненню мети, а з другого, активність учасника тренінгової діяльності та його здібності. Знання зовнішніх і внутрішніх умов формування та розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів дає можливість управляти цим процесом. Потрібно приділити увагу виявленню умов і чинників, які сприяють або перешкоджають виявленню та розвитку цих якостей. С. Рубінштейн зазначав, що зовнішні умови впливають на розвиток особистості шляхом заломлення через внутрішні, суб'єктивні умови, що складаються в самому індивіді, формуються ним самим [15]. Це означає, що дії людини є не лише реакцією на зовнішні подразники, а опосередковані її внутрішніми настановами, мотивами і потребами [5].

Як спосіб реалізації психолого-педагогічних умов, у процесі розвитку лідерських якостей здобувачів освіти, тренінг виконує такі функції:

- навчально-виховну (здобуття сукупності інтегрованих знань та вмінь застосувати їх поза групою, виховання емоційно-ціннісного ставлення до лідерства);
- мотиваційно-спонукальну (спрямованість мотиваційно-ціннісної сфери учнів на лідерство; заохочення та здобуття знань, досягнення успіхів в навчальній та майбутній професійній діяльності, вмінь самовдосконалюватися, перемагати, працювати в команді, досягати поваги інших та бути для них прикладом);
- освітню (розширення світогляду, підготовка до здійснення професійної діяльності);
- розвивальну (гармонійний розвиток лідерських якостей, внутрішньої і зовнішньої свободи);
- комунікативно-компенсаторну (формування ціннісного ставлення до спілкування, комунікативних умінь, емпатійної культури, оцінювання себе як суб'єкта взаємодії, вмінь працювати в команді в системі міжособистісних відносин, активізація невербальних умов спілкування);
- релаксаційну (створення доброзичливої атмосфери на занятті, зняття емоційного напруження, «організація успіху»).

Отже, на нашу думку, тренінг – це активний та ефективний метод отримання нової інформації, теоретичних та практичних знань, зі своєчасною та комплексною перевіркою в процесі тренінгової діяльності, та з процесом застосування отриманих під час роботи умінь та навичок як в навчальній так і виробничо-практичній діяльності. Метою якого є розширення уявлень про лідерство учнів, як способу організації та управління малою групою; розвиток лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів; активізація особистісного лідерського потенціалу учнів в процесі розвитку умінь самоуправління та управління групою.

Завдання тренінгу:

- оволодіння учнями знаннями про природу та сутність лідерства та лідерських якостей;
- оцінка учасниками тренінгу за допомогою психодіагностичних методик лідерських якостей, виявлення власного потенціалу та проведення аналізу ресурсів для його подальшого розвитку;
- розвиток в учнів лідерських якостей та індивідуального стилю лідерства;
- розвиток навичок самоаналізу та колективної роботи;

- навички регуляції власного емоційного стану.

Обґрунтовуючи важливість розвитку лідерських якостей учнів професійно (професійно-технічних) закладів освіти для забезпечення їх початкової та професійної діяльності, враховуючи той факт, що відповідні якості піддаються розвитку, вважаємо за необхідне розробити та апробувати тренінгову програму розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів.

Оскільки було з'ясовано, що рівень розвитку лідерських якостей залежить від умов в яких перебувають здобувачі освіти, а саме: по-перше: психолого-управлінські умови, зокрема, вміння адміністрації та педагогічного колективу ініціювати певні події, що будуть сприяти покращенню психолого-педагогічного мікроклімату в навчальному закладі, готовність до прийняття та виконання нових вимог сучасності, тому нам необхідно забезпечити комплекс заходів, що зумовить розвиток лідерства в навчальних закладах. Йдеться про реформування ПТНЗ, що відбуваються на місцевому рівні за рахунок місцевих бюджетів. Важливим є прагнення керівництва ПТНЗ спонукати зростання ініціативи «знизу» (не тільки адміністрації, викладачів, а й батьків, учнів). По-друге: психолого-педагогічні умови – це здатність класних керівників та майстрів виробничого навчання визначати основні, лідерські ролі та функції учня в навчальній групі за нових умов. Саме лідери, а не слухняні виконавці вказівок здатні просувати вперед навчальний та інноваційні процеси. По-третє: індивідуально-психологічні умови розвитку лідерських якостей учнів ПТНЗ, до них можна віднести: розвиток здатності учнів приймати самостійні рішення та готовність їх відстоювати; уміння інтегруватися в ряд професій та розвиватися в їх межах; розвиток гнучкості та адаптивності; уміння подавати та сприймати нові ідеї; спроможність до стратегічного мислення та саморозвитку; здатність до саморегуляції; урахування індивідуально-психологічних особливостей і розвиток мотивації лідерства учнів; розвиток відповідальності. Враховуючи вище описані умови, вважаємо за необхідне, впровадити та реалізувати комплекс заходів і забезпечити проведення тренінгових занять для досягнення позитивного результату нашого дослідження.

При розробленні програми здійснено підбір форм і методів, спрямованих на розвиток усіх компонентів лідерських якостей, а саме: мотиваційної, комунікативно-організаційної, когнітивної, емоційно-вольової та особистісної. Так, у корегуванні та розвитку всіх компонентів було взято орієнтацію на комплексний підхід, який включає: *діяльнісний*, згідно якого, розвиток лідерських якостей учнів відбувається в умовах значущої діяльності – навчально-професійної; яка проходить в процесі групової взаємодії, як свідчить *процесуальний* підхід, та відбувається обмін цінностями – група забезпечує лідеру більш високий статус в обмін на його внесок у створення групових цінностей; *системний* підхід розглядається як цілісний та неперервний процес, що забезпечує цілісність процесу в усій багатоманітності зв'язків і залежностей, умов і факторів, суб'єктів, детермінуючих чинників середовища, в якому функціонує система; *екзистенційний* підхід використовується в процесі супроводу виховання особистісних якостей і розвитку індивідуальності учня при його самостійному виборі власної позиції на основі розуміння власних потенціалів; *суб'єктно-вчинковий* підхід характеризує впровадження лідерських функцій, що потребує співпраці лідера та його оточення.

Отже, ефективність та результативність діяльності під час тренінгу призводить до позитивних результатів, це дає нам можливість стверджувати, що застосування даного методу в нашому дослідженні спрямує здобувачів освіти до усвідомлення потреби розвивати власні лідерські якості в процесі навчальної та практичної (виробничої) діяльності. Тому, важливою умовою розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів є впровадження тренінгу, як способу реалізації психолого-педагогічних умов в процесі нашого дослідження. Зазначимо, що доречність впровадження тренінгу за тематикою «Розвиток лідерських якостей учнів професійно (професійно-технічних) закладів у навчально-виховному процесі», є важливим для розширення кола знань та вмінь, навчання спілкування, закріплення професійних навичок, з метою розвитку особистісних якостей лідера, що призведе до позитивних результатів. Учасники тренінгових занять усвідомлять, що життя сучасного суспільства та ринок праці, висуває багато вимог для людини як спеціаліста, тому ознайомлення та вивчення понять «лідерство», «лідерські якості», «професійний вибір», «особистісний розвиток», «емоції» стануть суттєвим поштовхом у встановленні відповідності якостей здобувачів освіти до вимог сучасності, що висуваються специфікою обраної ними професії та в

майбутньому професійної діяльності. Наприклад, здобувач освіти, що навчався в ПТНЗ за професією «слюсар механоскладальник», маючи відмінні результати навчальної діяльності, що супроводжувалися ефективними навичками в практичній діяльності (виробничі заняття та виробнича практика), є соціально активним в громадській діяльності, завжди має власну позицію в різних аспектах спілкування, завдяки особистісним показникам та наполегливій роботі ППК (інженерно-педагогічного колективу) з індивідуальним-комплексним підходом здобув відповідні якості та навички, що забезпечать ефективну професійну діяльність на посаді кваліфікованого робітника (слюсар механоскладальник) на ДП «Антонов» м. Києва. За відповідних умов та тренінгових занять ефективність розвитку лідерських якостей учня дає можливість йому працювати за обраною ним професією та забезпечувати результативність власної діяльності, що зумовлює подальший розвиток в професійній діяльності та всебічного особистісного зростання. Але, на жаль, такі випадки поодинокі та як свідчать результати діагностики лідерських якостей здобувачів освіти вони знаходяться на низькому та недостатньому рівні розвитку, потребують реалізації та впровадження комплексних умов для забезпечення ефективності розвитку лідерських якостей, а саме проведення та апробації тренінгу відповідної тематики.

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження в цілому виявлено недостатній рівень розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів. У процесі вивчення, аналізу та порівняння всіх компонентів лідерських якостей, в контексті нашого дослідження, *гностичний* компонент характеризується *низькими* показниками та оцінками. В здобувачів освіти низька сформованість знань про лідерство, лідерські якості, сучасні та ефективні теорії та стилі лідерства, закономірності розвитку групи та колективу. Обізнаність учнів щодо чинників формування лідерських якостей, усвідомлення рівня розвитку власних лідерських якостей та розуміння важливості завдань, які необхідно виконувати для їх розвитку перебувають на низькому рівні. Знання та уявлення про лідерство в опитаних здебільшого сформовано на основі власного досвіду спочатку в школі пізніше в професійно (професійно-технічних) навчальних закладах під час участі в самоврядуванні (включаючи спостереження за іншими лідерами), також під впливом соціальних умов в яких проживали опитані. *Мотиваційний, особистісний та комунікативно-організаційний* компоненти в учнів професійно (професійно-технічної) освіти розвинені на *середньому* рівні та потребують комплексного розвитку в процесі навчально-виховної діяльності. Розглядаючи *емоційно-вольовий* компонент, можна зробити висновок, що він тяжіє до *нижче середнього* рівня та зумовлює необхідність у майбутньому до комплексного підходу для його розвитку. Порівнюючи *когнітивний* компонент в учнів професійно (професійно-технічної) освіти з представленими вище компонентами, розвинені найменше серед всіх компонентів у нашому дослідженні та перебуває на *низькому рівні* розвитку та потребує комплексного, тривалого та цільового розвитку в процесі навчально-виховної діяльності з боку всього ППК та значущих дорослих, що приймають активну участь в їх розвитку, а також комплексу тренінгових занять по даній тематиці.

За своєю структурою тренінг «Розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічної) освіти» розрахований на 48 годин і містить такі розділи (табл. 1):

Перший розділ складається з аналізу понять про лідерство та лідерські якості учнів, сучасні та ефективні теорії та стилі лідерства, закономірності розвитку групи та колективу. Дане заняття присвячене розвитку гностичного та мотиваційного компоненту.

Другий розділ присвячується оцінці лідерських якостей, власного потенціалу і його розвитку та індивідуального стилю лідерства.

Третій розділ присвячений розвитку навичок самоаналізу, регуляції власного емоційного стану, навичок групової, колективної роботи.

Враховуючи особливості підготовки здобувачів освіти, а саме теоретичну підготовку, виробниче навчання та комплексну практику на профільних підприємствах відповідної професії, а також в юнацький вік, в якому знаходяться учні, доцільно структурувати наш тренінг на вісім занять по шість годин кожне.

Таблиця 1. Структура тренінгу :«Розвиток лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів» Час – 48 годин

Назва тренінгового заняття	Кількість годин	
	Ауд. (40 год.)	самостійна робота(8 год)
Вступ до тренінгу		
Розділ 1. Поняття про лідерство та лідерські якості учнів професійно-технічних навчальних закладів		
<i>Тренінгове заняття 1.</i> Поняття про лідерство, сучасні та ефективні теорії та стилі лідерства, закономірності розвитку групи та колективу. Дане заняття присвячене розвитку гностичного та мотиваційного компоненту.		6 год
<i>Тренінгове заняття 2</i> Поняття про лідерські якості та їх роль у навчальній діяльності учнів закладів професійно-технічної освіти.		6 год
Розділ 2. Оцінка структури лідерських якостей їх розвитку, усвідомлення власного потенціалу та його розвитку, формування індивідуального стилю лідерства. Розвиток лідерських якостей учнів закладів професійно-технічної освіти.		
<i>Тренінгове заняття 3.</i> «Оцінка учасниками тренінгу за допомогою психодіагностичних методик власних лідерських якостей; виявлення власного потенціалу та проведення аналізу ресурсів для його подальшого розвитку; розподіл якостей за такими критеріями: гностичний, мотиваційний, когнітивний, комунікативно-організаційний, особистісний, емоційно-вольовий».		6 год
<i>Тренінгове заняття 4.</i> «Роль лідерських якостей у розвитку потенційних можливостей в навчальній та трудовій діяльності учнів».		6 год
<i>Тренінгове заняття 5.</i> «Особливості взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу».		6 год
<i>Тренінгове заняття 6.</i> «Психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку лідерських якостей учнів закладів професійно-технічної освіти».		6 год
Розділ 3. «Розвиток навичок самоаналізу, регуляції власного емоційного стану. Розвиток навичок групової, колективної роботи».		
<i>Тренінгове заняття 7</i> «Розвиток навичок самоаналізу та регуляції власного емоційного стану»		6 год
<i>Тренінгове заняття 8</i> «Розвиток навичок групової та колективної діяльності»		6 год
Підведення підсумків тренінгу		
Усього 48 годин		

Загалом, розроблена нами програма тренінгу та проведені відповідно до неї заняття, забезпечать можливість розвитку лідерських якостей здобувачів освіти в безпечному освітньому середовищі професійно (професійно-технічних) навчальних закладів.

Висновки. На даному етапі розвитку суспільства простежується тенденція у потребі ефективних, цілеспрямованих лідерів-працівників, що будуть забезпечувати ефективну групову діяльність в різних умовах. Для цього необхідно розвивати лідерські якості здобувачів освіти в безпечному освітньому середовищі, як в навчальній так і в практичній діяльності з початку адаптаційного періоду першого курсу до випускних іспитів. Одним з ефективних методів розвитку лідерських якостей є тренінг, який важливо впроваджувати в освітньому середовищі професійно (професійно-технічних) навчальних закладів. Отже, на нашу думку, тренінг – це

активний та ефективний метод отримання нової інформації, теоретичних та практичних знань, зі своєчасною та комплексною перевіркою в процесі тренінгової діяльності, застосування отриманих під час роботи умінь та навичок у безпечному освітньому середовищі. Метою якого є розширення уявлень про лідерство учнів, як спосіб організації та управління малою групою; розвиток лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів; активізація особистісного лідерського потенціалу учнів в процесі розвитку умінь самоуправління та управління групою. Тренінг виконує такі функції: навчально-виховну, мотиваційно-спонукальну, освітню, розвивальну, комунікативно-компенсаторну, релаксаційну. Завдання: оволодіння учнями знаннями про природу та сутність лідерства та лідерських якостей; оцінка учасниками тренінгу за допомогою психодіагностичних методик лідерських якостей, виявлення власного потенціалу та проведення аналізу ресурсів для його подальшого розвитку; розвиток в учнів лідерських якостей та індивідуального стилю лідерства; розвиток навичок самоаналізу та колективної роботи; навички регуляції власного емоційного стану.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Подальше дослідження окресленої проблеми передбачає проведення та апробацію тренінгу розвитку лідерських якостей здобувачів освіти професійно (професійно-технічних) навчальних закладів. Забезпечення відповідних комплексних умов для розвитку лідерських якостей. Додатковий збір кількісного та якісного дослідницького матеріалу, його узагальнення та порівняння, вивчення провідних тенденцій щодо розвитку лідерських якостей здобувачів освіти в професійно (професійно-технічних) навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берн Є. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры/ Є Берн. – М.: Прогресс, 1988.400.
2. Большаков В. Психотренинг: социодинамика, упражнения, игры/ В. Большаков. –СПб.: Речь, 1996 – 264.
3. Евтихов О. В. Практика психологического тренинга. / Олег Владимирович Евтихов. – СПб.: Издательство «Речь», 2005.256.
4. Зайцева Т. Теория психологического тренинга/ Т. Зайцева. – СПб.: Речь, М.: 1995. 168.
5. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. -2-изд. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1988.560.454
6. Жуков Ю. Тренинг как метод совершенствования коммуникативной компетентности: автореферат дисс. На соискание научной степени докт. Психолог. Наук: спец.13.00.07 «Педагогическая психология» Ю. Жуков. – М., 2003.36.9
7. Кристофер Е. Тренинг лидерства / Є. Кристофер, Л. Смит. – СПб.: Питер, 2002.320.
8. Лактионова Г. Лидер будущего: новое видение стратегии и практики / Г. Лактионова, И. Зверева, Л. Старикова //Практична психологія і соціальна робота. Київ.2002. №3.33-35.
9. Макшанов С. Принцип психологического тренинга / С. Макшанов// Журнал практического психолога. –СПб., 1999. №3.13-38
10. Маралов В. Основы самопознания и саморазвития: учебное пособие / В. Маралов. – М.: Изд. Центр «Академия», 2002.256. 57-64
11. Мороз В. П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування. 13.00.07. : Автореферат дис... канд. пед. наук. – Старобільськ, 2015. 20.
12. Никандров В. В. Антитренинга, или Контуры нравственных и теоретических основ психотренинга: Учеб. пособие. / Виктор Викторович Никандров. – СПб.: Издательство «Речь», 2003.176.
13. Смит Г. Тренинг прогнозирования поведения сенситивности (пер. с англ.) / Г. Смит.: Речь, 2001.256.
14. Перовская Л. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга /Л. Петровская, - М.: Изд-во Моск.ун-та. 1982. 223.
15. Петровская Л. А. Общение компетентность – тренинг: Избранные труды. – М.: Смысл, 2007.687.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб. 6 Питер Ком, 1999.720.
17. Слободянюк І. А. Тренінг партнерського спілкування./ Ігор Антонович Слободянюк. – К.: Навчально-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2010.48.
18. Сидоренко Е. Мотивационный тренинг / Е. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2001. 234.
19. Толковый словарь иностранных слов / сост. Л. Крысин. – М.: Русский язык, 1990.624.
20. Форверг М., Альберг Т. Характеристика социально-психологического тренинга поведения. / Психологический журнал. – Том 5. –№ 4. 1984. 57–64.
21. Хрящева Н. Ю. Психогимнастика в тренинге. Издательство: Речь, Институт Тренинга, 2006.256.
22. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ...канд.пед.наук: 13.00.07 – теорія та методика виховання / В. В. Ягоднікова; ПУПУ ім.К.Д.Ушинського – Одеса, 2005. 28.
23. Smith, M. K., David A. Kolb on experiential learning', the encyclopedia of informal education. Retrieved [2013] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infed.org/b-explrn.htm>.

ART

ЛІТЕРАТУРНІ СЮЖЕТИ В ТВОРАХ Е. ДЕЛАКРУА – “ЗАГИБЕЛЬ КОРАБЛЯ ДОН-ЖУАНА” ТА “ПІСЛЯ КОРАБЕЛЬНОЇ АВАРІЇ”

Василишина Наталія Анатоліївна

аспірант кафедри теорії та історії мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

ID ORCID 0000-0002-00003-9998

науковий керівник: канд. мистецтвознавства Л. О. Лисенко

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6546

ARTICLE INFO

Received 29 April 2019

Accepted 18 June 2019

Published 30 June 2019

KEYWORDS

Romanticism,
world literature,
French painting,
G. Byron,
Don Juan,
E. Delacroix.

ABSTRACT

In this article, we have studied problems associated with features of the painting development in the Romantic era. We have highlighted questions on the interrelationship between literature and painting and considered new trends in the development of the French painting in the first half of the 19th century. Artists of this era, in particular E. Delacroix, searched for new subjects actively by finding interesting themes in works of the world literature. E. Delacroix was inspired by works of Dante, L. Ariosto, T. Tasso, W. Shakespeare, J. Goethe, G. Byron, F. R. de Chateaubriand, W. Scott etc. Among them we should make the English writer G. Byron stand out: His character personified the romantic ideal of the whole era and his heroic life became a role model for young generation. In Byron's works Eugène Delacroix was searching for new themes and his romantic hero and every time finding the relevant ways for his artistic solution system. E. Delacroix's works show us the integrity of romantic ideas clearly and the close mutual influence of the Western European literature and French painting allows speaking about the uniqueness of this era.

Citation: Vasylyshyna N. A. (2019) Literature Subjects in E. Delacroix's Works – «The Shipwreck of Don Juan» and «After the Shipwreck». *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6546

Copyright: © 2019 Vasylyshyna N. A. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Для мистецтва XIX століття романтизм займає почесне місце, як явище своєрідне та неповторне в історії європейської культури. Ідеї романтизму як напрямку епохи, стали провідними для молодого покоління, для якого важливим став взаємозв'язок, взаємовплив літератури, живопису і музики, де романтики шукали натхнення. Своєрідним явищем в історії західноєвропейського живопису став французький романтизм, передусім в особі Ежена Делакруа, який неодноразово у своїй творчості звертався до надбань світової літератури. Унікальність романтизму призводить до поєднання автора з його героєм (в літературі та живописі), а прагнення до ідеального та нескінченного знаходить нове втілення в образі героя-бунтаря, здатного говорити від імені творця.

Художня природа романтизму, який базується на нових засадах відомих теоретиків напряму, в кожній європейській країні має свої особливості. Враховуючи специфіку французького романтичного живопису, виникає потреба дослідити ступінь впливу літератури на творчість живописців-романтиків, насамперед, Ежена Делакруа.

Актуальність теми дослідження. В історії світової культури романтизм як напрям відіграв важливу роль у XIX столітті. Для європейського самопізнання ключовою постаттю

став образ Байрона, а епоха отримала назву “епоха байронізму”. Важлива роль у живописі епохи належить французьким художникам-романтикам, а творчість Е. Делакруа демонструє унікальне поєднання літератури та живопису. Шукаючи натхнення в творах англійського романтика Д. Байрона, художник втілює у своїх роботах сам дух часу, тому ця тема є важливою для розуміння романтизму як культурного феномену цілої епохи.

Методологія дослідження. Для даного дослідження був застосований, насамперед, культурно-історичний підхід, так як розвиток літератури та живопису доби романтизму є спільним для загальнокультурних традицій епохи. Його використання дозволяє глибоко розглянути творчість митців у зв'язку з історичними процесами. Метод формального аналізу дає можливість оцінити та зрозуміти особливості творчості як лорда Байрона, так і художника-романтика Е. Делакруа. Використання загальнонаукових методів типологізації та класифікації дозволяє дослідити романтизм як феномен західноєвропейської культури XIX століття і виявити його своєрідність в історії живопису Франції.

Наукова новизна полягає у виявленні художньо-естетичних особливостей французького живопису епохи романтизму. Простежено зв'язок традицій розвитку світової літератури з новими тенденціями у живописі та особливостями відтворення їх у творчості французького художника-романтика Ежена Делакруа.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Дослідження проведено в рамках науково-дослідної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, котра виконується на кафедрі теорії та історії мистецтва НАОМА в рамках наукових досліджень з вивчення західноєвропейського мистецтва XIX століття; науковий керівник — кандидат мистецтвознавства Л. О. Лисенко.

Аналіз досліджень і публікацій. Для даного дослідження були опрацьовані статті, монографії та загальні праці. Фундаментальним джерелом дослідження романтизму стали роботи відомих німецьких літературознавців даного напрямку: Л. Тіка, Новаліса, В. Г. Вакенродера, К. Брентано, братів Ф. та А. В. Шлегелів, Ф. Шляєрмахера та ін. [7].

До групи необхідних джерел цього дослідження належать ґрунтовні мистецтвознавчі праці та статті. Для дослідження західноєвропейського романтизму ключовим джерелом є праця О. Кожині [6], де вона розглядає особливості розвитку живопису XIX століття, зокрема і французького, а також торкається проблем взаємозв'язку літератури та живопису, а також відома праця російського мистецтвознавця А. Д. Чегодаєва «Статті про мистецтво Франції, Англії, США 18-20 століть» [17], а також його стаття “Мистецтво романтичної епохи” [4].

Необхідним джерелом для дослідження теми стали монографія М. Прокоф'єва «Делакруа» [15] та «Щоденник» [2] самого художника.

Джерельна база різноманітна за характером. Для дослідження були також опрацьовані твори англійського поета-романтика Д. Байрона [1], А. Міцкевича [8], А. Моруа [9; 10], В. Скотта [16] та ін.

Додатковим джерелом дослідження стали літературознавчі праці відомих українських дослідників: С. Павличко [13], В. Агеєвої [3], а також праці з історії світової літератури [5; 12].

Виклад основного матеріалу. В Салоні 1840 року Е. Делакруа представляє свою картину “Загибель корабля Дон-Жуана” (1839) (Лл. 1). Художник знову звертається до творчості Байрона, але в період, коли байронізм уже не був популярним. Для світової європейської літератури образ Дон Жуана впродовж кількох століть був дуже притягальним. Вільнодумний бунтар, зухвалий спокусник і одночасно лицар і філософ. Він став головним героєм творів Тірсо де Моліна, Ж.-Б. Мольєра, К. Гольдоні, Е.-Т.-А. Гофмана, О. Пушкіна, П. Меріме, Ж. Санд, Л. Українки, Б. Шоу, М. Фріша та ін.

Сюжет про Дон Жуана закорінений у середньовічних переказах про лицаря, який перетворив своє життя на культ кохання. Перша драма про Дон Жуана з'явилась в Іспанії між 1627 і 1630 роками – “Севільський ошуканець”. Належав твір відомому ченцю-драматургу Тірсо де Моліна (Gabriel Tellez). В цій п'єсі вперше введений образ Дон Жуана, його ім'я звучало як дон Хуан де Тенеріо. Воно справжнє, історичне, як і декого з персонажів (Уллоа) [3, с. 8].

Цей твір вирізняє своєрідний колорит, який в поєднанні із закладеними релігійними ідеями та моральними настановами має суто іспанський характер. Тема неодноразово перероблялась як і іншими іспанськими драматургами, так і багатьма представниками світової літератури. Національно-традиційний тип спокусника не є канонізованим, тривкою в

європейській літературі залишається сама фабула, а образ Дон Жуана зазнає протягом століть ґрунтовних перетворень.

З XVII століття “Дон Жуан” потрапляє в Італію, а далі, в середині XVII століття цей сюжет використовує Мольєр, створивши у 1665 році свого “Камінного гостя” (“*Testin de pierre*”, 1665 р.) [3, с. 9]. У Мольєра п’єса набуває вже соціальну спрямованість. Автор свідомо протиставляє цинічного егоїста (аристократа) довірливому буржуа, який позбавляється жінки. В образі Дон Жуана автор показує французьку аристократію – (*libertins*). Це так звані “вільники” – вільнодумні індивідуалісти, що в творі Мольєра рівнозначне поняттю “розпусник” [3, с. 9].

Варто згадати англійську драму Т. Шедвелла (“*Libertin*”) – (1676 р.). Суто національний тип героя (доба реставрації Стюартів), в якому важко впізнати севільського спокусника. У XVIII столітті французькі письменники знаходяться під потужним впливом С. Річадсона (1689–1761). У 1748 році виходить його всесвітньо відомий роман “Кларисса, або історія однієї леді”. Цим твором зачитувалося не одне покоління, а його герой, цинічний та егоїстичний Роберт Ловелас став асоціюватися з образом Дон Жуана.

Важливим кроком в подальшій трансформації цього образу став злам віків XVIII – XIX століть. Романтичне світосприйняття переосмислює образ Дон Жуана. В романтичній версії цієї легенди, Дон Жуан з ошуканця жінок та пристрасного коханця перетворюється в шукача ідеалу краси. В кожній новій жінці він намагається знайти ідеал, проте, його пошуки марні. Недосяжність ідеалу, гіркий смуток розчарування і розвіяні ілюзії.

Легенда про Дон Жуана буде втілена на німецькому ґрунті в добу романтизму, коли Німеччина свідомо наблизить його до Фауста (Гофман). Вони дуже близькі – обоє грішники. Їхнє прагнення розкрити таємниці всесвіту, палка уява, неприборкана пристрасть, а також вільнодумство та бунтарство, вони здатні навіть постати проти Бога.

Геніальне поєднання цих двох образів зміг здійснити відомий німецький романтик Е. Т. Гофман. Як музикант та письменник, Гофман пропонує сприйняття образу через музику. Оперу В. А. Моцарта “Дон Жуан, або покараний розпусник” європейський глядач почув в кінці XVIII століття, її прем’єра відбулась в Празі у 1787 році. Новела Гофмана “Дон-Жуан” – містично-філософська інтерпретація цієї опери. Головний герой новели – “мандрівний ентузіаст”, якому несподівано відкривається справжній трагічний зміст музики Моцарта. Дон Жуан – трагічна постать, в пошуках ідеалу (через кохання до жінки) він зневірюється та перетворюється в справжнього фаталіста Мефістофелівської вдачі. Після смерті артистки, яка грала на сцені донну Анну, герой новели приходить до висновку, що найвище кохання можна пізнати лише в смерті: “По залі дужче гуляє протяг... в оркестрі озиваються струни фортепіано. О Боже! Наче з далекої далечі на крилах дедалі гучніших звуків примарного оркестру до мене долинув голос донни Анни <...> Нехай сон, що його ти посилаєш нав’яти смертним людям страх або ошасливити їх, – нехай він понесе мій дух у надхмарні далі, коли я засну і тіло моє буде сковане олив’яними путами!” [3, с. 119].

Серед представників французького романтизму заслуговує особливої уваги творчість Жорж Санд. У 1833 році вона завершує свій роман “Лелія” (надрукований у 1836 році). Про цей твір письменниця сказала, що “вклала в нього саму себе, ніж в будь-яку книгу”. Його вважали бентежним та бунтарським, а за стилем індивідуально-ліричний (у 1841 році твір був перероблений). Гучні баталії, які розгорнулись навколо роману, змусили Жорж Санд переробити першу редакцію твору, що не пішло йому на користь. Книга є своєрідною сповіддю письменниці, і написана вона була під важким тягарем власного страждання (духовного). Таке страждання – релігійне, філософське, страждання від нерозділеного кохання, взагалі, від недосконалості світу, було притаманне героям-романтикам. Сміливість Жорж Санд полягає в тому, що тепер носієм цього страждання виступає жінка. Байронізмом епохи просякнутий образ Лелії, її образу притаманні образи титанізму та демонічності. В Лелії були риси Манфреда і Лари. Її самотність – результат непорозуміння жінки з оточуючим світом, в душі у неї назавжди оселилось “романтичне томління” та песимізм, як результат марного пошуку недосяжного ідеалу.

Хоч Жорж Санд і не створила своєї концепції образу Дон Жуану, залишаючи в основі образу традиційно-класичне втілення, вона випередила свій вік, втіливши цей всесвітньо відомий персонаж в образі жінки. У своєму відомому творі-біографії письменниці “Жорж Санд” Андре Моруа пише: “Дон-Жуан йде від жінки до жінки, тому що жодна з тисячі і трьох жінок не дала йому щастя; Лелія йшла від чоловіка до чоловіка, тому що щоден із них не доставив їй навіть

задоволення. Роман доводить, що на розсуд автора, нарешті, пролилося світло і що Жорж до тридцяти років стала ясно аналізувати себе” [10, с. 172]. Отже, в очах проникливого читача, вона назавжди залишилась Лелією, з якої її ототожнювали: “Я мріяла про обійми невідомого демона; я відчувала, як його гарячий подих пече мені груди <...> Коли наставав день, я була розбитою від втоми і бліда, як світанкове небо... Я намагалася полегшити своє серце криками болі і гніву...” [10, с. 171]. Хіба не вічна тема демонічного, нездійсненого кохання звучить в цих рядках, перегукуючись з “Демоном” М. Ю. Лермонтова, яку він розпочав писати у 1829 році (опублікована у 1839 р.).

В листі до О. Ш. де Сент-Бева, французького літературознавця та критика від 8 липня 1833 року Жорж Санд пише: “Я ще не зовсім переконала себе в тому, що я і Лелія – це одне і теж. Мені хотелось переконатися у зворотньому, хотілося відректися від цієї ненависної, холодної ролі. Я бачила поряд із собою жінку неприборкану, і вона була прекрасною...” [10, с. 179]. Та чи так обтяжувала її ця роль? Жорж Санд так і змогла стати щасливою, подальші події в житті письменниці доводять правдивість припущення, що образ Лелії став для Жорж Санд *alter ego*.

Образ Лелії, головної героїні роману, фатальний та трагічний. Вона знаходиться в нескінченному пошуку ідеалів і як романтик-одинак не знаходить розради в прозаїчній дійсності.

Окремо виділяється герой Байрона. Виходячи з романтичної концепції цього образу, Байрон створює нового героя – “Дон Жуана”, над яким розпочав працювати з 1818 року. Форма твору – роман у віршах. Часто цей образ розглядається як підсумковий в пізній творчості поета, бо він для Байрона був не менш важливий, ніж “Чайльд-Гарольд” на початку творчого шляху. Сюжет твору Байрона – подорож іспанського аристократа, під час якої він зазнає безліч пригод. Образ головного героя у Байрона складніше, ніж у попередників. Відкидаючи надмірну містичність Гофмана, сюжет будується так, що створюється враження більшої реалістичності того, що відбувається, бо події автор свідомо переносить у XVIII століття. Ця складність обумовлена тим, що мотив подорожі дозволяє зрозуміти еволюцію вдачі самого героя. Чистий душею та щирий юнак, через певні обставини, зазнавши пригод, поступово втрачає всі свої ілюзії, так і не знайшовши в безлічі втілень єдиний образ краси. Таке романтичне прагнення нездійсненого, нескінченний пошук примарного ідеалу, типовий для героя-романтика. Від минулих прототипів у нього тільки і залишається любов до жінок і великий досвід спокусництва. Оригінальність байронівського героя полягає ще і в тому, що з зухвалою спокусника він перетворюється в жертву жіночих спокус. Саме це і складає найбільш комічні ситуації поеми.

Для Байрона ця поема також стала можливістю втілення особистих життєвих спостережень та власних переживань. Це своєрідний підсумок досвіду вже зрілого поета. Складності образу Дон Жуана відповідає і складність твору, а головного героя поеми сучасники ототожнювали з самим Байроном.

Це один з найвдаліших творів Байрона. Велика епічна поема, яка написана була в новому для світової літератури літературному жанрі – роману у віршах. Автор встиг завершити шістнадцять пісень твору, а сімнадцята так і залишилась незавершеною.

Відомий англійський поет П.-Б.-Шеллі з захопленням спостерігав за розвитком таланту поета. В листі до дружини Шеллі пише: “Він прочитав мені неопубліковані пісні “Дон Жуану” вражаючої краси. Це незмірно вище всіх сучасних поетів. На кожному слові печатка безсмертя” [1, с. 42].

У 1818 році Байрон написав октавами комічну “венетійську повість” – “Беппо”. В ній автор дуже дотепно викладає свій погляд на сучасні вдачу та мораль (відверто несувору), та висвітлює інші важливі проблеми суспільства. Ця поема стала своєрідною “пробою пера” перед написанням підсумкового твору – “Дон Жуану”, вона насичена іскрометним гумором та байронівською іронією.

На початку поеми ми зустрічаємося в Дон Жуаном у шістнадцятилітньому віці, який, зрештою, стане таким, яким суспільство його створить. Важливо, що сам автор наголошує на тому, що Дон Жуану властиві “напівпорочність, напівчистота”. Адам Міцкевич у своїй статті “Гете і Байрон” відмічає дуже важливу рису творчості Байрона, яка проходить червоною ниткою через всі твори поета. Справжній романтик, Байрон проніс свою юнацьку закоханість через усе життя (Мері Чаворт), саме цим можна пояснити складність образу Дон Жуана і своєрідність жіночих характерів у його творах: “Байрон до самої смерті зберіг почуття, або принаймні пам’ять, про ту, яку він любив в юності. Скольки разів він не писав би про любов, він завжди бачив її перед собою і не міг утриматись від того, щоб не виказати свої почуття. Його перша кохана визначила характер всіх героїнь його поезії. Він не зображував інших

характерів не тому, що не міг, а тому, що не хотів їх вивчати <...> Висповідавши її ім'я в перших своїх піснях, він з тугою прощався з нею в останніх піснях “Дон Жуана” “[8, с. 64].

Ознакою романтичного твору, його стильовою особливістю, є перехід від смішного до серйозного та навпаки. Закономірним розвитком романтизму є наявність у творі байронівської іронії, як відгук поета на романтичне світосприйняття в цілому. В поемі цьому є багато доказів:

Жуан мечтал, блуждая по лугам,
В зеленых рощах солнечного лета,
Он радовался чистым ручейкам,
И птичкам, и листочкам в час рассвета.
Так пищу идиллическим мечтам
Находят все любезные поэты,
Один лишь Вордсворт не умеет их,
Пересказать понятно для других.

Он (но не Ворсворт, а Жуан, понятно)
Прислушивался к сердцу своему,
И даже боль была ему приятна
И как бы душу нежила ему.
Он видел мир – прекрасный, необъятный,
Дивился и печалился всему
И скоро вдался (сам того не чуя),
Как Колридж, – в метафизику прямую [1, с. 78-79].

Польський поет Адам Міцкевич у передмові до власного перекладу “Гяура” пише: “... скептицизм з'являється в світі у двоякому вигляді: або як холодний і сирий морок, який передвіщає довгу ніч, або хвилиний ранковий присмерк, який супроводжується живлющим подихом, який передвіщає день. Байрон представляє другий рід скептиків, ще невпевнених у своїх прагненнях, але сповнених сили духу і твердості” [8, с. 89].

Поема Байрона цілком доводить вірність такого твердження Міцкевича. Ідея іронії (за Сократом), яку в “Лікейських фрагментах” (1797) висунув Фрідріх Шлегель, мала велике значення для розвитку романтизму: “Сократична іронія – єдиний випадок, коли удавання одночасно невимушене та цілком продумане. Однаково неможливо викликати її штучно і випасти з її тону. У ній все має бути жартом і все – серйозним, все простацьки щирим і все глибоко удаваним <...> Вона є найвільнішою з усіх вільностей, оскільки завдяки їй людина здатна піднятися над собою, і в той же час для неї характерна будь-яка закономірність, оскільки вона безумовна і необхідна” [7, с. 189-190]. У Байрона вона перетворюється в своєрідну байронівську самопародію, а романтичне натхнення підноситься до громадянського пафосу.

Про Байрона, як автора “Дон Жуана” Вальтер Скотт пише: “В різноманітності тем подібний самому Шекспіру <...> він охоплював всі боки людського життя, примушував звучати струни божественної арфи, вилучаючи з неї і найніжніші звуки і потужні акорди, які вражають серця <...> Ні “Чайльд-Гарольд”, ні прекрасні ранні поеми Байрона не містять поетичний уривків більш чудових, ніж ті, які разкидані в піснях “Дон-Жуана”...” [16, с. 599].

Герой Байрона молодий іспанський дворянин (дія відбувається у XVIII ст.). У Байрона всесвітньо відомий спокусник перетворюється у “жертву”, так як у байронівському творі саме його переслідують жінки, домагаючись його кохання.

Неймовірно цікавою стала подорож Дон Жуана в творі Байрона. Дон Жуан опиняється на острові піратів, стає мешканцем гарему, разом із Суворовим здобуває Ізмаїл, навіть стає фаворитом Катерини II...

Сам Байрон мріяв закінчити поему тим, що Жуан стане учасником Французької революції. В поемі Байрон піднімає багато важливих для людства питань, часто у його рядках звучить підсумок власного життя і творчості:

Поэты, нам известные сейчас,
Избранниками славы и преданья
Живут среди людей один лишь раз
.....
Увы, читатель, слава номинальна,

И номинальны славных имена:
Невоскресимый прах молчит печально,
Ему, наверно, слава не нужна.
Все погибает слепо и фатально –
Ахилл зарыт, и Троя сожжена,
И будущего новые герои
Забудут Рим, как мы забыли Троию [1, с. 223].

В цій поемі автор розкрив сповна свій поетичний дар, як справжній романтик, він зумів дати повну палітру комічного (від наївного гумору та фарсу до жорсткої сатири).

“Дон Жуан” залишився незавершеним, поет змушений був перервати роботу над поемою, щоб прийняти активну участь у боротьбі грецького народу за незалежність. З Греції він уже не повернувся...

Деякі частини поеми почали з'являтися перед читачами ще у серпні 1821 року. Одразу з поемою з'являється і шквал негативних рецензій, не зрозуміли твір і читачі. Ситуація, яка склалась, а також критика коханої поета Терези Гвіччіолі, примусили Байрона тимчасово припинити роботу над “Дон Жуаном”.

Проте, Байрон продовжував роботу над поемою, повний текст її разом з присвятою був вперше опублікований у 1833 році.

“Нема героя в мене!..” – так починає Байрон поему. Порівняно з іншими прототипами, у байронівського героя залишається з ними спільна лише любов до жінок та майстерність спокусництва. Образ головного героя досить складний, автор відмічає його “напівпорочність” і “напівчистоту”. Ця складність, навіть двоїстість, стала характерною ознакою цього твору. Критики Байрона засуджували таку сміливість стилю, різкі переходи від смішного до серйозного. Саме цього і прагнув поет, за романтичним покровом приховувалась істина.

Даючи оцінку поемі Байрона “Дон Жуан”, С. Павличко пише: “Перед нами не просто іронічна поема і не лише поема, зосереджена на проблемах естетики, на пародіюванні художніх творів, на боротьбі з літературними напрямками, а шедевр політичної, соціальної сатири, якій не було рівних в англійській літературі з часів Джонатана Свіфта” [13, с. 246].

Для Е. Делакура твори Байрона завжди залишались джерелом невичерпного натхнення. Прагнучи продовжити тему корабельної аварії, розпочату ще Т. Жеріко (“Пліт “Медузи”) і у власному творі “Човен Данте”, Е. Делакура мріє далі розвинути цю тему, шукаючи відповідний сюжет у Байрона. Своєю багатогранністю французький романтичний живопис стає дуже близьким до літературного жанру. В епоху романтизму відбувається поєднання автора і літературного героя, такого героя шукає і Делакура.

Сюжет для своєї картини “Загибель корабля Дон-Жуана” (1839) художник запозичив із другої пісні поеми. Юний Дон Жуан, якого після першої пригоди з жінкою вирішено відпривити подалі від Севільї та майбутніх спокус. Герой сідає на коробель, який відправляється в Ліворно. З ним його наставник Педрилло, троє слуг та собака. Коли вийшли в море, налетів шквал, корабель тоне. Люди рятуються на боті та ялиці. Ялик тоне, залишається тільки бот і тридцять чоловік на борту. Серед них Дон Жуан і його супутники.

Шквал ущух, але море хвилюється, заливаючи бот. З’їли останній сухар, випили ром та останню воду, з’їли навіть собаку та черевики. Тоді всі у відчаю вирішують: тягнути жереб, кому бути вбитим та з’їденим. Жереб випав Педрилло. Судновий лікар розкрив йому артерію та вгамував жагу кров’ю. Труп роздирають на шматки. Сам Дон Жуан і ще декілька людей не прийняли участі в цьому бенкеті. Це їх рятує. Ті, хто їли людське м’ясо, пили солону воду, загинули в страшних корчах.

Сюжетом картини став епізод – люди тягнуть жереб:

Пришла минута жребии тянуть,
И на одно короткое мгновенье
Мертвящую почувствовали жуть
Все, кто мечтал о страшном насыщенье.
Но дикий голод не давал заснуть
Вгрызавшемуся в сердце их решенью,
И, хоть того никто и не желал,
На бедного Педрилло жребий пал [1, с. 131].

І знову художник повертається до тих мотивів, які вже були їм колись розроблені: човен, хвилі, все хистке та мінливе. Одинокий човен у розбурханому морі, усталена іконографія романтизму, Жеріко першим впроваджує цей образ у французький живопис, потім – Делакруа та його “Човен Данте”.

Байронівська іронія перетворюється в дещо відсторонену, споглядальну позицію Делакруа. Не помічаємо осуду, однак, виникає тривожне питання долі майбутнього світу та людини.

Цю картину Делакруа не можна віднести до його найкращих творів. Похмурий колорит та невдала композиція очевидні. Художник свідомо не виділяє головного героя, тому глядач повинен здивовано замислитись: “А хто серед них Дон Жуан?”

Уже через чотири роки після написання цієї картини, у червні 1844 року Е. Делакруа пише рядки, які доводять, що в цей період байронівський ідеал для художника похитнувся. Він зневірився в ідеалах своєї молодості: “Герої лорда Байрона – не що інше як торохтії, свого роду манекени, справжні зразки яких було б даремно відшукувати в дійсності” [2, с. 111].

Двадцять років тому, в травні 1824 року в щоденнику Делакруа зробив такий запис: “Як би я хотів бути поетом! Але, в крайньому випадку, твори хоч в живописі! Зроби його безпосереднім і сміливим. Скільки ще потрібно зробити! <...> Живопис (я повторював собі це тисячу разів) має свої переваги, які властиві тільки йому одному. Поет дуже багатий: згадуй, щоб бути натхненним, деякі уривки Байрона, вони мені дуже до вподоби...” [2, с. 56–57].

На думку А. Чегодаєва, після блискучого успіху “Свободи, що веде народ” (1830) з Делакруа відбувається щось негарзд: “Талант його не убуває, але він ніби розгубився та втратив вірний компас” [4, с. 167]. Також незрозуміло, чому в одній з останніх картин на байронівську тему – “Загибель корабля Дон Жуана” художник ніби навмисне обрав найтяжчий епізод: “... сгрудившаяся в почти бесформенную кучу толпа в набитой до отказа лодке, затерянной посреди неподвижного моря, бросающая жребий, кому быть убитым – невеселое зрелище, проникнутое отчаянием – и никуда не направленное, неизвестно зачем возникшее” [4, с. 167].

1840–1847 рр. датується інша картина на сюжет “Дон Жуана” (Москва, ДМOM ім. О. С. Пушкіна). Повна назва картини “Після корабельної аварії (Барка Дон Жуана – мертво тіло кидають у воду)” (Лл. 2). Зовсім інша тональність в цій роботі Делакруа. Від відчаю в попередній роботі – до надії! В центрі композиції двоє – один з них Дон Жуан. Вони намагаються протистояти розлученій стихії, вони ще можуть врятуватись! Живописна манера Делакруа з динамічним та вільним мазком, стрімка діагональ руху човна, додає цій роботі емоційної насиченості. Драматизм боротьби людини зі стихією за життя, протистояння злій долі. В роботі відчутні ремінісценції з власних творів – “Човен Данте”, а також “Плоту “Медузи”” Т. Жеріко. Можна припустити, що картина написана до 1844 року, так як перед нами справжній герой, сміливець, здатний протистояти долі.

Враховуючи період створення картини “Після корабельної аварії” (1840–1847 рр.), напрошується висновок, що ця тема для Делакруа була ще не вичерпана. Таким чином, вибір епізоду з твору Байрона був не випадковим. В першому сюжеті – “Загибель корабля Дон Жуана” перед нами герой, здатний протистояти долі (немає активної дії, але рішення він уже прийняв). Саме в таких ситуаціях перевіряється людина, вибір є – адже наш герой перед страхом смерті від голоду не прийняв участі в жажливій трапезі. Його “напівчистота” та “напівпорочність”, пройшовши тяжкі випробування долі, зрештою перемагає, змінивши його, однак, не подолавши. Картина “Після корабельної аварії” є важливим продовженням заявленої художником теми. Вона відповідає на питання: “Що сталося далі з героєм? Він зневірився? Загинув?” Відповіддю на це питання і стала друга робота. Вона про людину, яка бореться до останнього, але не здається.

Через двадцять років після “Човна Данте” Делакруа знову і знову повертається до сюжетів, які стали іконографією романтизму – човен у розбурханому морі. У 1840 році – відома луврська робота “Загибель корабля Дон-Жуана”, у 1840–1847 роках – “Після корабельної аварії” (ДМOM ім. О. С. Пушкіна). Продовжує цю тему робота 1841 року “Христос на Генісаретському озері” (Музей мистецтв Нельсона-Аткінса, Канзас-Сіті) (Лл. 3). Навіть цей біблійний сюжет сприймається як героїчна тема про людину, яка здатна протистояти розбурханій стихії, про віру людини в спасіння (Христос упокорює бурю).

Досліджуючи французький живопис епохи романтизму, часто виникають сюжетні паралелі, хоч вибір теми не завжди відповідає літературному тексту, і його не можна сприймати просто як

ілюстрацію до твору. Друга пісня “Дон-Жуана” була написана Байроном у 1818 році. Його описання бурі на морі та загибелі людей викликає в пам’яті картину Т. Жеріко “Пліт “Медузи”. Епізод загибелі сина на руках у вбитого горем батька, який ще не вірить в те, що щойно сталося:

Ребенок умер. Пристально и странно
Смотрел отец на хладный этот прах,
Как будто труп, простертый бездыханно,
Еще очнуться мог в его руках [1, с. 134].

На першому плані в картині Жеріко привертає увагу постать безутішного батька, який ще тримає лівою рукою мертвого сина (позував Жеріко сам Делакруа). Ця картина з’явилась у паризькому Салоні 1819 року і Байрон її не міг бачити. Однак, відомо що у 1817 році вже вийшла книга “Загибель фрегата “Медуза” очевидців цієї події, які вижили (А. Корреар і А. Савіньї). Ця трагічна подія, яка сталася 2 липня 1816 року також неодноразово обговорювалась в тогочасній пресі, і, можливо відгомін її втілюється в рядках Байрона.

В своїй статті “І Прометей, і демон” відомий український літературознавець Соломія Павличко пише: “Поема “Дон Жуан”, при всій декларованій боротьбі її автора з романтизмом, залишилася романтичним твором з особливим масштабним універсальним світобаченням, духом скептицизму, культом хаосу і мінливості, іронічним поглядом на життя <...> Демонічне байронівське начало продовжувало жити в музиці Ліста і Чайковського, в картинах Делакруа. Відлуння байронівських тем звучало в романтичній літературі майже всіх європейських країн...” [13, с. 174].

Висновки до розділу. Спільність романтичного світосприйняття, відтворення емоційного стану героя-романтика та висвітлення головної проблематики твору єднають літературу та живопис. Ежен Делакруа в образі Дон-Жуана знаходить свого героя; з його вільнодумством та бунтарством, нескореністю та відвагою, прагненням до безмежного кохання у вічному пошуку примарного ідеалу. Він відповідає новому типу героя, стає справжнім “сином віку” для молодого покоління романтиків. Французький романтичний живопис відображає загальні тенденції епохи і розкриває ставлення самого художника до тих змін, які відбуваються навколо.

REFERENCES

1. Byron, D. G. (1981). *Sobranie sochinenii v 4-kh tomakh* [Collection of works]. (Vol. 1). Moscow: Pravda. (In Russian).
2. Delacroix, E. (1961) *Dnevnik* [Delacroix Diary]. (Т. М. Pakhomova, trans). (In 2 vols, vol. 1). Moscow: Izdatel'svo Akademii khudozhestv SSSR. (In Russian).
3. Ageeva, V. (2002). Don Juan in a global context. Kyiv: Fact. (In Ukrainian).
4. Chegodaev, A. D. (1974). Art of the romantic era. Selected articles about art from the time of ancient Greece to the twentieth century. Moscow: Sovetskiy khudozhnik. (In Russian).
5. Kovaleva, O. (2005). Foreign literature of the XIX century. Romanticism. Moscow: ONIX. (In Russian).
6. Kozhina, E. F. (1969). Romantic battle. Leningrad: Mystetstvo. (In Russian).
7. Rudnytsky, L. & Feshovets, O. (Eds.). (2003). Thinkers of German Romanticism. Ivano-Frankivsk: Lily-HB. (In Ukrainian).
8. Mickiewicz, A. (1954). *Sobranie sochinenii v 5-kh tomakh* (Vol. 4). Moscow: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Khudozhestvennoy Lyteratury. (In Russian).
9. Maurois, A. (1981). *Byron*. (Yu. Kalinichenko, trans). Kyiv: Radianskyi pysmennyk. (In Russian).
10. Maurois, A. (1999). George Sand. (E. S. Bulgakova, trans). Smolensk: Rusichi. (In Russian).
11. Maurois, A. (1988). Three dumas; Literary portraits. (trans). Kyiv: Vyshcha shkola. (In Russian).
12. Nalyvayko, D. C. (2001). Foreign literature of the XIX century. era of romanticism. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan. (In Ukrainian).
13. Pavlychko, S. (2001). *Zarubizhna literatura: Doslidzhennia ta krytychni statii* [Foreign literature: Research and critical articles]. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian).
14. Sanovich, V. (1975). XIX th century English Romantic poetry. Moscow: Khudozhestvennaya literature. (In Russian).
15. Prokofieva, M. (1998). Delacroix. Moscow: Izobrazitel'noye iskusstvo. (In Russian).
16. Scott, W. (1960). *Sobranie sochinenii v 20-kh tomakh* [Collection of works]. (Vol. 20). Moscow, Leningrad: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury. (In Russian).
17. Chegodaev, A. D. (1978). Articles on the art of France, England, USA 18-20 centuries. Moscow: Iskusstvo. (In Russian).

ІЛЮСТРАЦІЇ ДО ТЕКСТУ

1. Е. Делакруа. Загибель корабля Дон Жуана. 1840. Полотно, олія. 135 x 195. Лувр. Париж.
2. Е. Делакруа. Після корабельної аварії. 1840-1847. Полотно, олія. 36 x 57. ДМOM. Москва.
3. Е. Делакруа. Христос на Генісаретському озері. 1841. Полотно, олія. Музей мистецтв Нельсона-Аткінса. Канзас-Сіті.

1. Е. Делакруа. Загибель корабля Дон Жуана. 1840. Полотно, олія. 135 x 195. Лувр. Париж.

2. Е. Делакруа. Після корабельної аварії. 1840-1847. Полотно, олія. 36 x 57. ДМOM. Москва.

3. Е. Делакруа. Христос на Генісаретському озері. 1841. Полотно, олія. Музей мистецтв Нельсона-Аткінса. Канзас-Сіті.

LEGAL AND POLITICAL SCIENCE

СЕМЕЙНЫЕ СПОРЫ И МЕДИАЦИЯ

*Тасяян Лусине**Преподаватель Академии Полиции РА
РА, г. Арташат*DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr/30062019/6547

ARTICLE INFO

Received 27 April 2019

Accepted 10 June 2019

Published 30 June 2019

KEYWORDS

Republic of Armenia,
reconciliation process,
reconciler, family, dispute,
alternative.

ABSTRACT

Disputes arising from family legal relations can be settled in the Republic of Armenia also by alternative means of dispute settlement. By means of reconciliation the disputes arising from family legal relations may be settled with participation of a reconciler, licensed under court procedure.

Citation: Lusine Tasalyan. (2019) Family Disputes and Reconciliation. *Science Review*. 5(22). doi: 10.31435/rsglobal_sr/30062019/6547

Copyright: © 2019 Lusine Tasalyan. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Введение. В большинстве стран мира, имеющих развитую правовую систему, нет однотипного подхода к изучению института медиации и в каждом государстве применяется индивидуальный подход в отношении альтернативных способов разрешения споров. Независимо от того, какое правовое развитие имеют государства, какое отношение или определение правовой формулировки дадут, тем не менее, их цель одна и та же – развитие альтернативных способов разрешения споров в качестве повышения роли структуры, содействующей правосудию. И кроме указанного, подлежащие медиации дела, независимо от любого обстоятельства, аналогичны во всех тех странах, где принято применять медиацию.

При современном общественном порядке институт медиации получил широкое распространение при рассмотрении различных споров. То есть, в отличие от первоначального исторического и правового периода формирования института – в настоящий момент он более объемнее также по видам спорных правоотношений. Если исторически разрешались только торговые споры, затем – договорные споры, то в настоящее время рассматриваются также споры, связанные со всеми гражданско-правовыми, семейными, трудовыми и иными правоотношениями.

В частности, семейные споры также подлежат разрешению при помощи¹ медиации² и на практике, общеизвестно, что разрешение в порядке медиации споров, возникающих из семейных правоотношений, несомненно более целесообразно, чем судебные и очень часто, длящиеся иногда годами судебные процессы. Практически, длящиеся годами семейные – судебные споры в процессе медиации разрешаются очень эффективно, если, конечно, стороны разумно относятся к своей же проблеме.

¹ пункт 2 статьи 2 Закона Республики Армения о медиации /СДЗ РА 2018.07.04/52 (1410)/.

² пункт 2 статьи 16 Семейного законодательства Республики Армения /СДЗ РА 2005.01.19/4 (376)/.

Как во многих странах, так и в Республике Армения, общество еще не оценило или не представляет значение медиации, к сожалению, даже на государственном уровне работы должны иметь содействующую роль медиации по данному вопросу.

Следовательно, в Республике Армения еще не сформировалось культура первоочередного разрешения семейных споров путем медиации, однако к данному идеалу необходимо стремиться. И уж тем более, пока рано говорить об общностях, преимуществах и эффективности альтернативного разрешения споров медиацией и в судебном порядке. Так как, говоря о развитии у нас общественного правосознания, надо иметь ввиду также взаимоотношения государство – общество – человек, развитие правовой системы государства, социально-экономические и иные, имеющие положительное значение факторы, и другое.

И независимо от вышеуказанных противоречий, параллельно, в Республике Армения зародилась и развивается медиация, в качестве альтернативного способа разрешения споров, а также подлежащие медиации дела, в этом случае, более конкретно семейные споры.

Медиация очень часто воспринимается в обществе как обязательное мирное проживание вместе, в действительности, разрешение между сторонами любого спорного вопроса — это медиация. Переговоры по семейным спорам очень часто тесно зависят от разумности сторон, которые отставляют в сторону свои же эмоции, переживания, чувства, а также независимо от того обстоятельства, сколько времени они прожили вместе. Практически, проявление во время процесса эмоций – дополнительный груз, и в таких случаях, во время процесса от медиатора требуются большие условия.

Во время процесса медиации эмоции имеют негативную роль, что очень часто не реализуется во время судебного процесса, так как там более следуют определенному процессуальному порядку, а во время медиации данные эмоции часто имеют свое положительное воздействие на разрешение спора. В данном случае стороны могут высказать свою проблему и сами являются разрешителями своих споров, чего не имеют в регламенте судебного процесса.

Рассматривая семейные споры подразумеваем исключительно споры, связанные с разводом и попечительством ребенка, а это может быть любым случаем совместного имущества супругов, семейного насилия¹, истязаний, побоев и любого другого случая, которое может быть в семейных взаимоотношениях. И как правило, разрыв семейных отношений или побудительные причины возникновения споров или разрыва этих отношений разнообразны. Побудительные причины как таковые, начинаются со столкновения материальных интересов до психологических, половых, а также может считаться физическое насилие. После совместной жизни трудно говорить иногда о разумном разрешении собственной проблемы, и то добро и ценности, которые были приобретены в ходе совместной жизни, в ходе судебного процесса не проявляются, и только в медиационном процессе сторонам помогают эти психологические переживания. И, наконец, в ходе судопроизводства проблема решается в соответствии с законом, а во время медиации стороны сами являются носителями разрешения своей проблемы.

Безусловно, сколько бы мы ни говорили об отсутствии наиболее результативного государственного содействия в исследуемой сфере, тем не менее, отдельные функции осуществляют государственные органы и должностные лица – благодаря попечительству и патронажу, соответствующих органов социального обеспечения местного самоуправления, а также соответствующие подразделения Полиции Республики Армения в случаях по делам семейного насилия.

Научные результаты. Необходимо подчеркнуть, что в международной практике применения института медиации в качестве альтернативного способа разрешения споров, с правовой точки зрения возникли в 1970 годах в США².

В настоящее время в большинстве штатов США действуют законы, которые регулируют семейные и вытекающих из них иные правоотношения.

¹ Согласно Закону РА о предотвращении насилия в семье, защите лиц, подвергшихся насилию в семье и восстановлению согласия в семье /СДЗ РА 2017.12.30/83 (1358).1/.

² Законодательство в мире. <http://mediacia.com/zakon.htm>, / 27.05.2019г./

В Германии, в отношении семейных споров медиация считается востребованным способом решения, и согласно немецкому законодательству, дела по медиации ведут действующие медиаторы.

В Республике Армения медиация как альтернативный способ разрешения споров и содействующий правосудию правовой институт является достаточно новым. Однако, в современной правовой системе Республики Армения данный институт занял свое место, в связи с тем, что 7 мая 2015 года, были внесены изменения и дополнения в ряд нормативных актов по инициативе Национального собрания. А основным документом считается альтернативный «зеленый» документ разрешения споров в сфере гражданского и торгового права (ВЛА)¹ и стратегический план 2012-2013 годов правовых и судебных реформ Республики Армения².

Любые семейные споры в РА могут быть решены медиацией в досудебном или судебном порядке. Спорное правовое взаимоотношение может быть решено при помощи института медиации и получит положительный результат только при участии специального субъекта профессионального лицензированного медиатора.

Необходимо подчеркнуть, что все те страны, где действует институт медиации, также осуществляется альтернативное решение аналогичных семейных споров. Однако у нас действует досудебная или судебная медиация по семейным делам, которое практически не реализуется при всем своем потенциале по причине определенных факторов.

Выводы. Принимая во внимание то фактическое обстоятельство, что в РА семейные споры более многочисленны и решаются или будут решаться более эффективно при помощи медиации предлагаем следующее:

1. До того, как семейный спор будет принят в производство суда, необходимо предусмотреть обязательный характер медиации, одновременно предоставив сторонам право отказаться.
2. Установить обязательное применения медиации в отношении всех категории дел, связанных с семейными и вытекающими из них иными правоотношениями, в том числе имущественного и неимущественного характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Армения «О медиации» /СДЗ РА 2018.07.04/52 (1410)/.
2. Семейное законодательство Республики Армения /СДЗ РА 2005.01.19/4 (376)/.
3. Закон РА о предотвращении насилия в семье, защите лиц, подвергшихся насилию в семье и восстановлению согласия в семье /СДЗ РА 2017.12.30/83 (1358).1/.
4. Законодательство в мире, <http://mediacia.com/zakon.htm>, /27.05.2019г./.
5. Альтернативный, «зеленый» документ разрешения споров в сфере гражданского и торгового права (ВЛА), Комиссия Европейских общин, Брюссель, 19.04.2002г.
6. Стратегический план 2012-2013 годов правовых и судебных реформ Республики Армения, принят Президентом РА 30.06.2012 г.

¹ Комиссия Европейских общин, Брюссель, 19.04.2002г.

² принят Президентом РА 30.06.2012 г.

Open Access Peer-reviewed Journal

Science Review

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_sr

5(22), June 2019

SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

Passed for printing 25.06.2019. Appearance 30.06.2019.

Typeface Times New Roman.

Circulation 300 copies.

Publisher RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2019

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

<https://rsglobal.pl/>